БИБЛИОТЕКА
РЕСПУБЛИКИ ТЫВА
ИМ. А.С.ПУШКИНА

ШЫН

№ 83 (18045)

2011 чылдың июль 26, вторник

Садар өртээ 5 рубль.

1925 чылдың август 31-де үнүп эгелээн

Ниитилел-политиктиг солун

e-mail:shyntuva@mail.ru; shyntuva@yandex.ru

ТАР-ның 90 чылынга

"САЯН ДАГЛАРЫНЫҢ АЯЛГАЛАРЫ"

...рткен дыштаныр хүннерде найысылал Кызылга ... Арат Республиканың 90 чылынга тураскааткан ...егей чергелиг 2-ги "Саян дагларының аялгала... деп эстрада ырларының конкурузу болуп эрт... Ону Тыва Республиканың Культура яамызы ...аш Улусчу чогаадылга төвү организастап эрт...ен. Конкурска Моолдан, Казахстандан, Башки...дан, Татарстандан, Калмыкиядан, Якутиядан, ...сиядан болгаш Тывадан ыраажылар киришкен.

Сайыт В.О.Донгак делегей чергелиг «сылдыс» Игорь Лазарев-биле.

...өөрейниң тоогүзүнче эг... болза, эң баштайгызы ре...аразының конкурузу кыл...уп эрткен. Ийи дугаарын...еп ол делегей чергелиг ... Конкурстуң эгелекчизи ... Улусчу чогаадылга төвү...ктору турган арга-дуржул...ьтура ажылдакчызы Эрес ...ролович Куулар. "Саян ...ның аялгалары" 1-ги деле...елиг конкурстуң Гран-при ... В.Кок-оол аттыг хогжум...рының аныяк артизи Ста...риль чаалап алган. Ам ол ... Улустуң артизи апарга...укчулар эки билир. Чон...ыраажызы апарган бо ар...иң эстрадаже ак оруун ...агларының аялгалары" ...зеп кааны ол. А 1-ги чер...уреады атка ынчан Тес... аныяк ыраажы Аяс ... төлептиг болган. Кым...лдинмес аныяк ыраажы...чан бистиң корреспон... "Шынга" интервьюну ... кодээ ыраажыны чон...ыштырган. Каш-ла чыл ... Аяс Данзырын делегей ...конкурстарга удаа-дараа ...удаткан чок Тыва Респуб... алдарлыг артизи аттыг ...олгай. Ынчангаш допчу...угаалаарга, "Саян дагла...ялгалары" мөөрейниң ужур-утказы, ажык-дузазы улуг дээрзи чугаажок.

Он чыл эрткенде, бо конкурсту катап эрттирип эгелээни өөрүнчүг. Ооң киржикчилери Россияның каш аңгы регионнарындан болгаш даштыкы күрүнелерден безин келген болуп турар. Конкурс аныяктарны найыралдаштырарынга, аңгы-аңгы чоннарның төлээлери аразында бот-боттарындан арга-дуржулга солчурунга, бот-боттарын билчиринге, янзы-бүрү культура, езу-чаңчылдарын өөретчиринге, күрүнелер аразында акы-дуңмалышкы харылзааларны быжыглаарынга, тайбың амыдырал-чуртталгага канчаар-даа аажок улуг үлүүн киирер дээрзинде чигзиниг чок.

Аалчыларны конкурстуң организакчылары июль 22-де уткуп алгаш, "Алдын-Булак" турисчи комплексте тиккен тоолдарда дег, "долганып четпес" ак өргээлерге дыштандырып хондурган. Даартазында ол-ла "Алдын-Булакка" конкурстуң бүгү киржикчилери чыглып кээп, бот-боттары таныжып, мөөрейге кым каш дугаарында сценаже үнерин тодараткан. Ооң бетинде ТР-ниң культура сайыды В.О.Донгак аныяк ыраажыларга байыр чедиргеш, аалчылар чүгле конкурска киржир эвес, ам Тываның, найысылал Кызылдың онзагай, чараш черлерин көөр, төөгүзүн сонуургап таныжар аргалыын чугаалаарга, аныяктар амырап адыш часкап турдулар. Сайыт мөөрейниң киржикчилеринге эки дыштанып алгаш, тиилелгелиг чанарын күзээн. Оларга чай чок, хөлзенчиг үеде-даа бол, аалчыларның чамдыктарындан интервью алтар аргалыг болдум.

Алтанцэцэгтиң ады бистиң республикада шагда-ла билдингир апарган. Бир дугаар эрткен конкурска ол боду киришкеш, Гран-при шаңналын алганын сактыр боор силер. Ооң соонда-даа янзы-бүрү ыры конкурстарынга ол киржип, тыва көрүкчүнүң сонуургал, хүндүткелин чаалап ап шыдаан. Чоокку чылдардан бээр ол бодунуң өөредип, тыпкан чогаадыкчы талантылыг аныяктарын Тываже эккеп, ыры конкурстарынга киириштирип турар апарган. База катап бисти өөртүп, орук-суурну ырак дивейн чедип келген культура ажылдакчызындан бо удаада кымнарны эккелгенин сонуургап айтырдым.

— Үш ыраажыны эдертип келдим. Оларның бирээзи Улан-Баторда ыры уран чүүлүнүң дээди өөредилге черинде өөренип турар студент аныяк оол. Ийи дугаар ыраажым — херээжен культура ажылдакчызы-дыр. Мээң театрымда ажылдап турар. Ол улуг арга-дуржулгалыг кижи. 1994 чылда "Хову-Аксы" ыры конкурузунга киришкеш, шаңналдыг черни алган. Үш дугаар ыраажым мындыг конкурска бир дугаар киржип турар аныяк оол.

"Саян дагларының аялгаларынга" дыка ынак мен. Ол мөөрей эртер дээн деп сураан дыңнаашла, орта белеткел кылып четтикпээн-даа бол, ыраажыларымга улуг идегел-биле чедип келдим. Мөөрейде дыка хөй күрүнелерниң төлээлери киржип турар апарганы дыка өөрүнчүг-дүр. Бис чогум черле кайы хире деңнелде сайзырап турар бис дээрзин билип алыр дизе, мындыг делегей чергелиг мөөрейлерге киржип турары чугула. Оон аңгыда кол-ла чүве — чогаадыкчы эш-өөр-биле арга-дуржулга солчуп, таныш-көрүш болуп, чаа өңнүктерлиг болуру, чаа ырларлыг болуру аас-кежии ышкажыл. Бирээ чаа ырыны, дыңнап кааның чараш ырыны кижи ыяап-ла өөренип алыр чүве болбазыкпе.

"Саян дагларының аялгалары" он чыл узамдыга берген-даа бол, ону катап эгелеп турары дыка-ла эки-дир. Бо келгеш, Тыва Республика хүнден хүнче бурунгаар шапкын хөгжүп орар-дыр дээрзин дораан эскердивис. "Алдын-Булак" дээрге дывааҗаң ораны-биле дөмей магалыг, чараш чер-дир.

Башкир Айдар Хамзын тыва даңгыналар-биле.

(Уланчызы 2-ги арында).

Россия – Тыва

100 ЧААГАЙ АЖЫЛ-ХЕРЕКТИ БҮДҮРЕР

Россия биле Тываның чаңгыс эп-сеткил болуп каттышканындан бээр 100 чыл болур ою-биле, 100 чаагай ажыл-херектерни бүдүрер дугайында ТР-ниң Чазааның Даргазының идип үндүрген саналын боттандырар дугайында шиитпирни муниципалдыг тургузуглар чөвүлелиниң база Тываның Хөй-нийти палатазының каттышкан хуралынга хүлээп алган. Эрзин кожуунга эрткен ол хуралга федералдыг болгаш республиканың эрге-чагырга органнарының, тус чер бот-башкарылга органнарының, хөй-нийтиниң төлээлери киришкен.

"Федералдыг төптен Тываның сайзыралы дээш, ооң иштинде энергетика, орук тудуу, кадык камгалалын, өөредилгени чаартырынга улуг дузаны көргүзүп турар. Шак ындыг ээ көрүүшкүнге республиканың эрге-чагырганың шупту органнары төрээн чериниң чаартылгазы дээш боттуг ажылдарны кылыр ужурлуг. Эрткен 17 чылдың дургузунда политиктиг чижилгеден, эрге-чагырга хунаашканындан хилис эрткен үелерде чедир кылдынмаан ажылдарны кылыр дээш ам демнешкеш, чүгле ажылдаар, база катап ажылдаар" — деп, РФ-тиң онза байдалдар сайыды Сергей Шойгу ол хуралга чугаалаан.

Бир дем болуп алгаш каттышкаш, кылыр ажылда-ла хөй. Ол дээрге алкоголизм, херээженнер ортузунда кем-херек үүлгедиишкини, хайгаарал чок ажы-төл, оларга хамаарыштыр каржы-хажагай чоруктар дээрзин Тываның Чазааның Даргазы Ш. Кара-оол бодунуң чугаазында демдеглээн.

А Таңды кожууннуң чагырыкчызы Сергей Ондар көдээ черлерге спорт объектилерин, культура одаглар, аныяк специалистерге чуртталга бажыңнарын тударын, эгелекчи саналдарны деткиирин чугула дээрзин чугаалаан.

"ФИЕСТА" — ЭҢНЕ ТЕРГИИННЕР

Болгарияда Кранево хоорайга болуп эрткен бичии уругларның "Болгарский букет" деп чогаадылгазының делегей чергелиг фестивалынга Кызылда уругларның хореография школазында "Фиеста" спортчу танцы студиязының самчылары киришкеш, шупту шаңналдыг черлерни ээлепкеннер.

РФ-тиң культуразының алдарлыг ажылдакчызы Лидия Сарбааның өөреникчилери боттарының ээлгир, чараш дурт-сыны, онзагай чараш танцылары-биле хөйнү кайгадып, жюриниң дээди үнелелин ап, фестивальдың эң бедик шаңналын чаалап алганнар.

ТР-ниң албан-езузунуң сайтызы.

"САЯН ДАГЛАРЫНЫҢ АЯЛГАЛАРЫ"

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

Бисти мынчаар бедик деңнелге уткуп турары дээш, Тыва Республиканың культура сайыды В.О. Донгакка, Улусчу чогаадылга бажыңының директору А.Ш.Сүктерге өөрүп четтиргенивисти силерниң ат-сураглыг "Шын" солунну дамчыштыр илередири – биске аас-кежик-тир – деп, мындыг чылыг-чымчак сөстерни Алтанцэцэг чугаалады.

Дугарма Цыренова Бурятиядан келген. Улан-Удэден дыка ыракта кодээ суурда Культура бажыңынга ажылдап турарын, Тывага кээрге аалында-биле домейин магадап чугаалады. "Мээң авам-ачамның төрээн чериниң адын база Булак дээр. Бо турар чараш черниң адын Алдын-Булак дээрге, дыка амырап тур мен" – деп чараш бойдуска таалап чугаалады.

Делегей чергелиг аныяк "сылдыстарның" бирээзи, делегей чергелиг конкурстарга 8 катап Гран-при шаңналын чаалап алган ат-сураглыг ыраажы Игорь Лазарев Калмыкиядан келген: «Мен Гнесиннер аттыг академияда өөренип тур мен. Академиктиг ырлаашкын – угланыышкыным ол. Дунаевский. Уткин, Дашкевич дээн ышкаш ат-сураа алгаан композиторлар-биле кады ажылдап турар мен. Улуг театр-биле, янзы-бүрү улуг симфониктиг оркестрлер-биле доктаамал харылзаалыг мен. Чоокта чаа Максим Дунаевский-биле Харьковка кинофестивалынга киржип чордувус. Чалаткан улус бис, ынчангаш аңаа концертке киржип, Пьер Ришар, Бельмондо, Владимир Дашкевич дээн ышкаш делегей чергелиг «сылдыстарның» мурнунга бараан боор аас-кежиктиг болдум.

Тывага бир дугаар кээп тур мен. Калмыктар биле тывалар дөзү чаңгыс, төрел чоннар-дыр бис дээрзин кел сал-ла, аштаныып-чемненип оргаш-ла, эскерип кагдым. Аъш-чемивис. Ону белеткээри безин дыка домей-дир. Тюрк дылдыг чоннарның аразындан Тыва биле Калмыкия эң-не чоок төрелдир бис. Ол меңээ дыка өөрүнчүг-дүр. Тыва дыка-ла хүндүлээчел чер-дир. Кижи катап-катап келиксээзи кээр. Өөрүп билир, хүндүлеп билириңер кайгамчык-тыр. Оран-чуртуңар, бойдузуңар бурган чаяаган арыг хевээр, дыка-ла аас-кежиктиг улус-тур силер. Тыва чонга байыр чедирер, оларга бараан болур аргалыг болганымга өөрүп тур мен».

Гран-принин эдилекчизи Пургали (Казахстан).

Сценаже кым каш дугаарында үнерин тодарадып, жеребьевка тыртарының байырлыг кезээ дыка чараш болду. Даңгына кыстар чоргаар базып үнүп келгеш, чыскаалыпты. Олар холдарында чонар-даштан чазаан бичии "Азия төвү" тураскаалдарын туткулап алган. Киржикчи бүрүзү шилип алганы чараш даңгыназының холундан бичии тураскаалды алгаш, ооң адаанда бижээн санны адаарга, ооң каш дугаарында сценаже үнери билдинер. Ол бичии "Азия төвү" киржикчилерге белек кылдыр артар.

Аржаана Куулар (Кызыл).

Ак-Довурактан Сергей Хертек 1 дугаар санын тыртып алды. Сергей Хертек "Чаатының ыраажызының", "Сүт-Хөлдүң чалгыгларының" дээди шаңналдарын чаалап ап турган аныяк ыраажывыс-ла болгай. Бир дугаарында сценаже үнери берге-ле боор деп бодааш, оон айтырарымга, мынчаар харыылады:

– Чогум кортпайн тур мен. Харын амырап тур мен. Манаары харын шыланчыг, сагыш аарынчыг, берге боор чүве – деп, ол бодунга бүзүрелдиг харыылады.

Аалчыларның өөрүп турарын көргеш, оларның сагыш-сеткилиниң ханызындан магадап чугаалаан сөстерин дыңнааш, чер-чуртувуска, культуравыс ажылдакчыларынга чоргаарланып ордум.

Конкурстуң киржикчилери июль 23-24-те Национал музейге экскурсиялап, Кундустуг аржаанынга чунуп, "Азия төвү" тураскаалдың чанынга чурукка тырттыржып, паркка агаарлап дыштанганнар. Кызыл – Курагино деп орук тудуунуң эгезин салган тураскаал дашка база четкеннер. Каш чыл эртсе, демир-орук-биле Тываже чындыңнадып келир-дир бис дижип турдулар. Тываның 5 чылы аттыг стадионга Россияның алдарлыг тренери Радислав Монгуштуң чырык адынга тураскааткан тыва хүреш байырлалының ажыдыышкынынга киржип, мөгелерниң чараш оюнун көргени оларга бир уттундурбас болуушкун болуп артарын өөрүшкү-биле чугаалаарлар чорду.

Июль 23. Улусчу чогаадылга төвүнүң концерт залы. "Саян дагларының байырлыг ажыдыышкыны. Сайыт В.О.Донгак чыылганнарга байыр чедирип сөс алды. Улаштыр В.Донгактың Мода театрының даңгыналары ак хадактарлыг үнүп кээп, көрүкчүлерге бараан болду. Даңгыналар сценаның ийи кыдыынга чыскаалыпкаш, сценаже киржикчилерни чалады. Тываның адын камгалап киржир ыраажыларывыс бо: Надежда Куулар, Аким Монгуш ("Саян" ансамблиниң ыраажылары); ТР-ниң алдарлыг артистери Сайдаш Монгуш, Омак Ооржак; аныяк ыраажылар Орлан Маржымал (Сүт-Хөл), Маадыр Хертек (Мөңгүн-Тайга), Аржаана Куулар (Кызыл). Улаштыр үстүнде адааным күрүнелер болгаш республикаларның төлээлери сценаже үнүп келдилер. Изиг адыш часкаашкыннарының соонда, конкурс-даа сеткилин хайныктырыптар сорунзалыг ыраажы дээрим анаа эвес болдур ийин.

Күүседикчи бүрүзү бир улустуң ыры, бир эстрада ырызын күүседир – конкурстуң негелдези ындыг. ТР-ниң алдарлыг артизи Омак Ооржак "Өгбелерим чурту" деп ырыны кайгамчык күүсетти. Аким Монгуш хоюг, чараш үнү-биле "Кадай оглу чоруп-чоруп..." деп Тываның улустуң ырызын лимбилевишаан, тааланчыг бадырды. "Сүмбер-Уула" ыры мөөрейинге Юрий Шатуновтуң репертуарындан "Белые розы" деп ырыны ырлап үнүп турган бичии Аким биле бо тааланчыг ырлап турар аныяк оолду канчап деңнээр боор. Караавыска көзүлдүр-ле өзүп каап-тыр ийин. Эр хей! С.Бадырааның "Буян-Бадыргы" деп операзынга кол роль Буян Бадыргының партиязын база Аким күүсеткени тыва уран чүүлдүң төөгүге артып калыры билдингир. Ынчан ол Кызылдың уран чүүл колледжизиниң сургуулу турган.

Ат-сураглыг артизивис Анзат Кууларның уруу, авазын дөзээн ыраажы Аржаана Куулар "Тывам", "Джоржия" (англи дылга) деп ырларны бедик профессионал деңнелге күүсетти. Бо ыраажының арны чаа-ла ажыттынып орар, ол ам-даа бисти кайгадыр, Тываның адын келир үеде камгалаар аныяктарывыстың бирээзи бо-дур деп билдим. "Саян" ансамблиниң хөгжүмчү, ыраажызы Надежда Кууларны бо мөөрейге киржип турганын көрген болзуңарза, таныывайн баар силер. Кайгамчык күштүг, бедик үнү-биле ырлавышаан, сценага "сугда балык дег" чаңнап турарын магададым.

Өске черлерден келген ыраажыларның аразындан моол Батсайхан Цэрэндоржтуң чавыс, өткүт үнүн (езулуг опера ырлаар кижи ол чорду), Якутиядан ыраажы кыс-

Аким Монгушту, Ор[...]
ды, Маадыр Хер[...]
болур. Ынчалза-даа[...]
шилип алган ыры[...]
чүүл хамааржыр [...]
кээрге, бо чараш ү[...]
үнүнге тааржыр ыр[...]
композиторларывы[...]
турар.

Тывавыста ыраа[...]
хөй. Кудумчуда чар[...]
бир-ле аныяк киж[...]
болурун чарлап ка[...]
чоп. Олар бо кон[...]
канчаар ырлаар, [...]
ырлаар ужурлуг чүв[...]
на билгеннер-ле бо[...]
адын камгалап [...]
чоннар баарынга [...]
төлээлеп шыдаар ы[...]
дып ырлаар чүве-ди[...]

Түңнел сөс: м[...]
деңнелге эрткен. [...]
шыырак. Конкурсту[...]
ның сөзүн Тываны[...]
гаалчызы, Тываның [...]
алдарлыг ажылда[...]
кежигүнү Эдуард М[...]
ТР-ниң алдарлыг [...]
Сарыглар бижээн[...]
тиилекчилерин Улус[...]
бажыңының директ[...]
Сүктер баштаан х[...]
жюри тодараткан. [...]
гүнү – баштай ки[...]
келген Игорь Лазаре[...]

Гран-прини Каза[...]
гали Турлыбеков чаа[...]
муң рубльдиң шаңна[...]
ги чергениң ийи лау[...]
вадан Надежда Куул[...]
кириядан Айдар Хам[...]
реат – Казахстандан[...]
беков; 3-кү лауреат [...]
Булат Бадмаев. Дипл[...]
ги чергениң Аржаана[...]
зыл), 2-ги чергениң [...]
(Кызыл); 3-кү черге[...]
Батсайхан Цэрэндорж[...]
тускай шаңналын А[...]
Сергей Хертекке ты[...]

Аалчылар – «Азия төвүнде».

эгелээн.

Сергей Хертек – Ак-Довурак хоорайның төлээзи. Бо ыраажының сценага тааржыр деп чүвезин. Ооң шимчээшкиннери аянныг, чараш, үнү чараш, ырлары чараш... Тываны езулуг төлептии-биле коллегаларынга ол таныштырды. Бир дугаар сценаже үнери берге болбас аргажок, ынчалза-даа Сергей эр хей болду! Көрүкчүнүң сагыш-ты, Башкириядан Айдар Акылбековту дээш, өскелерни-даа магадап дыңнадывыс. Кайгамчык үннүг ыраажылар бар-дыр, ынчалза-даа ырының утказын сагыш-сеткилче киир дамчыдып, овур-хевирни олчаан көргүзүп кээр Сайдаш Монгуш ышкаш ыраажылар ховар дээрзин эскердим.

Ховар үннүг ырлаар аныяктарывыс бар-дыр. Ооң чижээнге

рүкчүнүң сонуургалы"[...]
ның тиилекчизи – ТР-ни[...]
артизи Сайдаш Монгу[...]

Байырлал тыва ур[...]
тергииннериниң болгаш[...]
тиилекчилериниң катт[...]
концерти-биле доозул[...]

Светлана [...]

Мөөрейден чу[...]
Татьяна БАЙЫНДЫ [...]
ган.

НАРКОМАНИЯГА УДУР ДЕМ-БИЛЕ

• Алексей Анкудиновтуң ажык чугаазы

Тыва Республика кем-херек үүлгедиглериниң талазы-е көскү черде дээрзин айтыр апаар. Ооң бир көскү ндагааны – конопля чыып, оон наркотиктер белеткээр, ып-саарар чоруктуң уржуу.

сей Анкудинов ажыл-албан цезинде.

тураp ада-иелер уругларын үүлгедикчиниң оруунче чыгап база ол ышкаш уругларының кадыынга айыыл тургузуп турарын тода угаап, билбейн турар.

Апрель айда Иркутск хоорайга Россия Федерациязының Президентизи Дмитрий Медведевтиң удуртулгазы-биле болуп эрткен Күрүне чөвүлелиниң хуралынга чурттуң өөредилге черлеринге наркотиктер ажыглап турарларны эрте дээре илередир сорулгалыг эмчи шинчилгезин чорудар, наркотиктер ажыглап турарларны институттан үндүреринге чедир чүүлдерни кииририниң дугайында чугаалашкан. Тываның ховуларынга ада-иези-биле школага херек чүүлдер садып алыр дээш конопля чыып турган уругларның анализтеринден каннабиноидтер ажыглап турганы илерел кээриниң айыылы бар. Каннабиноидтер бөлүү тыртар наркотиктерге хамааржыр, ынчангаш коноплянын доозуну кижиниң тынызын таварыштыр организмче сиңнигип турар дээрзи билдингир.

Ол-ла хуралга наркоман улустуң эмнениринге идиглиг хемчеглерни алырының дугайында чугааны база чоруткан. Ынчалдыр наркотиктер-биле холбашкан аарыг кижи чиик хевирниң херээн үүлгеткен болза, аңаа кеземче херээн онаарының орнунга, эмнедип ап болурунуң аргазын бээриниң дугайында саналды федералдыг Наркохайгаарал эргелелиниң директору Виктор Иванов киирген. Ук саналды хурал киржикчилери чүүлдүг деп санаан. Хоойлуга чогуур өскерилгени кииририниң талазы-биле ажыл чоруп турар.

Алексей Анкудинов бо хүнгү ниитилелде наркотиктер-биле холбашкан аарыгның аныяктар аразында нептереп турарын база айыткан: «40 хар ажып турар улус арaзында наркоманнар ховар таваржырының чылдагааны чүдел? Наркомания барык үзе эмнеттинмес аарыгларга хамааржыр болганда, олар ынча назынга чедир чурттавас деп чүве билдингир ышкажыл. А бышкан назылыг кижилер аразында наркотиктерже чаа кирип турарлар ховар, чүге дээрге олар наркотиктерниң кайы хире хоралыын эки билирлер. Амгы үеде аныяктар болгаш эң ылаңгыя элээди уруглар арaзында наркомания-биле демиселди хөй нуруузунда албан-хүлээлге аайы-биле кижилер чорудуп турар. Мен бодаарымга, маңаа ада-иелерниң киржилгези улуг болур ужурлуг. 2009-2010 чылдарда республиканың өөредилге черлеринге эмчи шинчилгезин эрттирген. Чүгле эки тура-биле хынадып ап турар кижилер аразынга эрткен шинчилге ада-иелерниң талазындан удурланыышкын барын көргүскен. Бо байдалга хамаарыштыр бир дугаарында мындыг шинчилгелер чажыт болурун, ада-иелерни эрте дээре сагындырар сорулгалыг эртип турарын дыңнадыр-дыр мен. Чүге дээрге наркомания-биле демиселди эрте чоруткан тудум, эмнээшкин түңнелдиг болур».

угайын Тывада наркотиктер чорукту хайгааралга тудар биле Эргелелдиң даргазы й Анкудинов республикада а хамаарыштыр үнелелди ура, чугаалаан. Ооң тайылтурары-биле алырга, нар-р саарылдазындан ажык-киирип ап турар кижиаразында бисте элбээ-биле рар конопля «шынарлыг» урарындан билдингир. Ол ң каас-чараш бойдузунуң, г хорзунунуң күзенчиг эвес деп болур. Конопля чыып, а удур үүлгедиг кылырда, урар ажы-төлүн эвилелдеп

Чечена БУЛЫТОВА
белеткээн.

Медээлер

ӨӨРЕДИЛГЕНИ ЧААРТЫРЫ-БИЛЕ

ТР-ниң Чазааның Даргазы Ш.Кара-оол ниити өөредилгени чаартырынче угландырган акша-хөреңгини боттуг чарыгдаарын ТР-ниң өөредилге болгаш эртем сайыдының хүлээлгезин күүседип турар Органа Натсактан негээн.

Россияның Чазааның оралакчы сайыды Владимир Путинниң база «Чаңгыс демниг Россия» партиязының идип үндүрген саналы-биле, Россияның ниити өөредилге адырын модернизастаарының талазы-биле программаның боттаныышкынынче бо чылдан эгелеп федералдыг бюджеттен 120 млрд. рубльди аңгылаары көрдүнген. Ооң иштинде 2011 чылда 20 млрд. рубль, 2012 чылда 60 млрд. рубль, 2013 чылда 40 млрд. рубль салдынган. Россия Федерациязының субъектилеринге субсидияны бээрде ында өөреникчилерниң санындан база регионнуң бюджет хандырылгазының деңнелин өөренип көөр.

Ол программаның күсели-биле бистиң республика бо чылын 129 млн. 205 муң рубльди алыр. Ооң-биле өөредилге дериг-херекселдерин чаартып, агар септелгени чорудуп, чаа автотранспорттарны садары көрдүнген. ТР-ниң Чазааның Даргазы Ш. Кара-оол, субсидия акшазының үлелгезин чорударда школаларның материал-техниктиг баазазының талазы-биле хыналдаларны шыңгыы өөренип көөрүн өөредилге талазы-биле яамының удуртулгазынга сүмелээн.

ПРЕЗИДЕНТИНИҢ ШАҢНАЛЫ – БАШКЫЛАРДА

2011 чылда федералдыг чергелиг «Тергиин башкы» деп конкурска тиилелгени чаалап алган Тывадан беш башкы 200 муң рубль түңнүг грантыларны алыр. Ол дугайында Өөредилге яамызы башкыларга байыр чедирбишаан дыңнаткан. Конкурс 2006 чылдан эгелеп «Өөредилге» национал төлевилелдиң иштинде эртип турар. Ооң кол сорулгазы — башкыларның уругларны өөредир, кижизидер ажылынга, профессионал болгаш чогаадыкчы сайзыраарынга идиг бээри.

Россияның Өөредилге болгаш эртем яамызының 2011 чылдың июнь 6-да №2114 «Конкурска тиилээш, акша-биле шаңнадыр тергиин башкыларның даңзызын бадылааның дугайында» дужаалда Хандагайты ортумак школазының биология, химия башкызы Анастасия Сат, Күрүне лицейиниң математика, физика башкызы Ирина Михайлина, Хөндергей школазының биология, география башкызы Бичена Ондар, Улуг-Хем кожууннуң Чааты суурнуң школазының география, биология башкызы Айлаң Дажы-Даваа, Ак-Довурак хоорайның 1 дугаар школазының информатика башкызы Андрей Терентьевтиң аттары кирген.

ТР-ниң албан-езузунуң сайтызындан.

Делегей чергелиг маргылдаа

ТОХЕДА – МАВАСИЛИГ ТЫВА МӨГЕЛЕР

Июнь 23-те Кызыл хоорайга Совет Тываның 5 чылы иг стадионга Россияның алдарлыг тренери, Тыва публиканың орденин иң эдилекчизи Радислав ш-оолович Монгуштуң чырык адынга тураскаат- бир дугаар делегей чергелиг сумо маргылдаазы уп эрткен. Адаан-мөөрейге Украина, Моол, Соңгу тия, Тыва база Москва, Красноярск хоорайлардан ожулар киришкен.

күн стадионнуң олуттарын олургулапкан көрүкчүлер огаан шөлдүң ортузунда каан маңган ак тохеда кеткен мөгелерниң чараш магадап көрген. Бүгү боду г гезда (хүреш салыкчызы) лда «хүрежиңер, хүрежиеп мөгелерниң хей-аъдын алгыргылап каап, оларны ип турган. Ону көрүп, дыңарга, бир-ле япон аймаккижи дег. А шынында ол бистиң сумо хүрежинге еривис Адар Начын-оол-лар биле Айдың Олегович тың ээлчежип, хүрешти эрттирип турганнары ол. ікчыларга бо маргылдаа кай солун болган. Япон сумо хүрежиниң дүргенин ында чугаалажып, сонуур-ыр-дачыр сегиржип алыр-бар. Анаа тохе төгерииниң дан үндүр итчиптери-даа ген, шалыпкын шимчээш-, кажар арга-даа ажыглап бар. Түңнелинде 85 кг Өвүрнүң шыырак мөгези, Россияга Европа чемпионың тиилекчизи болган Монгуш, 115 килге Европа, делегей чергелиг маргылдааларга үре-түңнелдерлиг болган Тываның Арзылаң мөгези Эрес Кара-Сал тиилээн. 115 килге база бистиң мөгевис Сонам Соян, 115 кг өрү деңзиге Соңгу Осетиядан келген аалчывыс Василий Маргиев чемпионнаан. Оон ыңай Украинадан Сергей Бреодун, Осетиядан Азамат Казиев, Евгений Козлятин, Москвадан Батыр Алтыев, Хетсуряни Дибилов, Тывадан Александр Хуурак шылгарап, ийиги-үшкү черлерни алгылааннар. Килдер аайы-биле тус-тузунда I-ги чер дээш 2000, II — 1000, III–500 долларлар-биле шаңнаан. Команда аайы-биле хүрешке I-ги черге Тываның бир дугаар командазы төлептиг бооп, 3000 доллар-биле шаңнаткан. Ооң составынга Начын Монгуш, Ай-Демир Монгуш, Эрес Кара-Сал турган. II-ги черни Караа Алангы, Маадыр Монгуш, Сайын-Белек Түлүштүң командазы алган. Үшкүзүнге Соңгу Осетия мөгелери дүшкен. Тиилекчилерге кубок, медальдар база тывыскан. Бо бүгү шаңнал-макталды хүндүлүг башкы Р.А.Монгуштуң эш-өөрү, дөргүл-төрели, эш-өөрү белеткээн.

Тиилекчилерге – шаңналдар.

Ачыр-дачыр тутчур душта...

Маргылдааны Россияның спорт мастери, алдарлыг тренер Каң-Демир Каң-оолович Куулар баштаан судьялар шииткен. Организастап эрттирер талазы-биле Иван Ярыгин аттыг спортчу мергежилдиң дээди школазы эки ажылдаан. Тыва Республиканың Аныяктар херектериниң болгаш спорт талазы-биле яамызы база киржип, Украинадан келген спортчу делегацияны хүлээп, амыдырап-чурттаар байдалының талазы-биле харыылаан.

Хүреш үезинде эң-не солун болган чүүл — бистиң 125 кг деңзилиг мөгевис Соян Сонам Осетиядан келген 175 килдиң делегейниң III, Европаның V дакпыр чемпиону Василий Маргиевти октааны болур. Ол ышкаш ниити команда оюнунга Сайын-Белек Түлүш база ол-ла мөгени октап каан. Моон тыва мөгелерниң сумо хүрежиниң талазы-биле деңнелиниң бедиин бадыткап болур. Ол чедиишкиннерде тыва тренерлер Каң-Демир Куулар, Адар Кууларның ачы-хавыяазы, ажылының түңнелдери көстүп турар.

Аалчылар Тываның бойдузунуң чаражын, аарыкчыларның демниин, мөгелерге ынаан магадап, тыва хүрешти сонуургап ханмааннар. Бо маргылдааны 3 азы 5 чыл болгаш-ла эрттирерин организастакчы бөлүк шиитпирлеп турар. Ийиги делегей чергелиг маргылдаа Тывавыска оон-даа хөй мөгелерни чыыр, аңаа чедир тыва сумо улам сайзыраар, аныяк-өскенни спортчу, кадык-чаагай амыдыралче хаара тудар дээрзинге идегел улуг.

Шончалай МААТЫ-ООЛ.

Авторнуң тырттырган чуруктары.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДОКТААЛДА

Тыва Республиканың Чазааның чанынга шажын-чүдүлге каттыжыышкыннарының айтырыгларының талазы-биле комиссияны тургузары база ооң составын болгаш Дүрүмүн бадылаарының дугайында

2011 чылдың июль 4 №428 Кызыл хоорай

Шажын-чүдүлге каттыжыышкыннары-биле удур-дедир харылзаа адырынга Тыва Республиканың күрүне политиказын боттандырар сорулгалыг Тыва Республиканың Чазааның **доктаадыры болза:**

1. Тыва Республиканың Чазааның чанынга шажын-чүдүлге каттыжыышкыннарынга хамаарышкан айтырыглар талазы-биле комиссияны тургузар;

2. Капсырылгаларны бадылаар:

Тыва Республиканың Чазааның чанында шажын-чүдүлге каттыжыышкыннарынга хамаарышкан айтырыглар талазы-биле комиссияның составы;

Тыва Республиканың Чазааның чанында шажын-чүдүлге каттыжыышкыннарынга хамаарышкан айтырыглар талазы-биле комиссияның Дүрүмү.

3.Күжүн чидирген деп санаар:

Тыва Республиканың Чазааның 2009 чылдың февраль 12-де "Тыва Республиканың Чазааның чанында шажын-чүдүлге каттыжыышкыннарынга хамаарышкан айтырыглар талазы-биле комиссияның составынга өскерилгелер киирериниң дугайында" №44 доктаалы;

Тыва Республиканың Чазааның 2010 чылдың май 11-де "Тыва Республиканың Чазааның чанында шажын-чүдүлге каттыжыышкыннарынга хамаарышкан айтырыглар талазы-биле комиссияның составынга өскерилгелер киирериниң дугайында" №188 доктаалы;

4. Бо доктаалды "Тувинская правда" болгаш "Шын" солуннарга парлаар.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазының оралакчызы А.МОНГАЛ.

Тыва Республиканың Чазааның 2011 чылдың июль 4-те № 428 доктаалы-биле бадылаттынган

Тыва Республиканың Чазааның чанында шажын-чүдүлге каттыжыышкыннарынга хамаарышкан айтырыглар талазы-биле комиссияның СОСТАВЫ

А.М.Монгал — Тыва Республиканың Чазааның Даргазының оралакчызы — Чазак Даргазының Канцеляриязының болгаш Тыва Республиканың Чазааның Аппарадының удуртукчузу, даргазы;

К.А.Бичелдей — "Тыва Республиканың Чазааның чанында Тываның гуманитарлыг шинчилелдер институду" күрүнениң эртем-шинчилелдиг өөредилге чериниң директору, оралакчызы;

Г.Д.Куулар — Чазак Даргазының Канцеляриязының болгаш Тыва Республиканың Чазааның Аппарадының удуртукчузунуң оралакчызы, оралакчызы;

Р.Б.Сюрюн — Чазак Даргазының Канцеляриязының болгаш Тыва Республиканың Чазааның Аппарадының кол специализи;

Н.В.Абаев — Тываның күрүне университединиң философия кафедразының профессору (дугуржулга езугаар);.

М.В. Бондаренко — Россия Федерациязының федералдыг айыыл чок чорук албанының Тыва Республикада эргелелиниң ажылдакчызы (дугуржулга езугаар);

Л.Л.Волгина — Кызыл хоорайның мэриниң оралакчызы (дугуржулга езугаар);

И.Д.Дулуш — "Тываның күрүне филармониязы" күрүнениң албан чериниң директору;

С.А.Затолочный — Тыва Республиканың Иштики херектер яамызының хөй-ниитиниң айыыл чок чоруунуң талазы-биле милиция начальнигиниң оралакчызы;

В.Н.Лапшакова — "Кызыл хоорайның орус культура төвүнүң" директору;

О.В.Любимова — Тыва Республиканың аныяктар херектериниң болгаш спорт талазы-биле сайыдының оралакчызы;

В.О.Ооржак — Тыва Республиканың Өөредилге болгаш эртем яамызының немелде өөредилге болгаш кижизидилге эргелелиниң начальниги;

О.У.Ооржак — Россия Федерациязының Юстиция херектериниң яамызының коммерциялыг эвес организациялар херектериниң талазы-биле Тыва Республикада салбырының начальниги;

Н.М.Очур — "Тыва Республиканың Чазааның чанында Тываның гуманитарлыг шинчилелдер институду" күрүнениң эртем-шинчилел өөредилге чериниң библиотеказының эргелекчизи;

И.П.Самойленко — Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизиниң) социал политика талазы-биле комитединиң даргазы;

В.Н.Тунев — Кызыл хоорайның Төлээлекчилер хуралының даргазы — хоорай" округунуң баштыңы;

О.М.Хомушку — Тываның күрүне университединиң проректору;

В.С.Чигжит — Тыва Республиканың Алдан-Маадыр аттыг национал музейиниң директору.

Тыва Республиканың Чазааның 2011 чылдың июль 4-те № 428 доктаалы-биле бадылаттынган

Тыва Республиканың Чазааның чанында шажын-чүдүлге каттыжыышкыннарынга хамаарышкан айтырыглар талазы-биле комиссияның ДҮРҮМҮ

1.Ниити чүүлдер

1.1. Тыва Республиканың Чазааның чанында шажын-чүдүлге каттыжыышкыннарынга хамаарышкан айтырыглар талазы-биле комиссия (моон ыңай — комиссия) күрүне эрге-чагыргазының болгаш тус чер бот-башкарылга органнарының Тыва Республиканың девискээринде шажын-чүдүлге каттыжыышкыннары-биле удур-дедир харылзаа адырынга күрүне политиказының боттандырар ажыл-чорудулгазының координациязын хандырып турар үргүлчү күштүг коллегия органы болур.

1.2. Комиссия бодунуң ажыл-чорудулгазынга Россия Федерациязының Хоойлуларынга, Тыва Республиканың Хоойлуларынга, Россия Федерациязының, Тыва Республиканың хоойлужудулгазынга болгаш бо Дүрүмге удуртур.

1.3.Комиссияның кежигүннеринге Тыва Республиканың эрге-чагыргазының күрүне албан черлериниң, күүсекчи эрге-чагырганың федералдыг органнарының девискээр талазы-биле салбырларының удуртукчуларының санындан төлээлекчилерни дугуржулга езугаар албан-дужаалының аайы-биле томуйлаар.

1.4. Комиссияның ажылынга Тыва Республиканың күрүне албан черлериниң болгаш тус чер бот-башкарылгазының, федералдыг органнарның девискээр талазы-биле салбырларының көрдүнүп турар айтырыглар-биле харылзаалыг бүдүрүлге черлери, организацияларның удуртукчулары база специалистери киржип болур. Ол ышкаш комиссияның ажылынче шажын-чүдүлге организацияларының төлээлери чалаттырып болур.

1.5. Комиссияга эксперт чөвүлелдери, ажылчын бөлүктер тургузуп, эксперт, консультанттыларны киирип болур.

2.Комиссияның сорулгалары болгаш кылып чорудар ужурлуг хемчеглери

2.1. Комиссияның ажыл-чорудулгазының сорулгалары:

- Тыва Республиканың шажын-чүдүлге каттыжыышкыннары-биле удур-дедир харылзаа адырынга күрүне политиказының чугулазын тодарадыры;

- шажын-чүдүлге каттыжыышкыннары-биле удур-дедир харылзаа адырынга чаңгыс аай политиканы ажылдап кылыры болгаш боттаныры.

2.2. Комиссияга дараазында кылып чорудар ужурлуг хемчеглер хамааржыр:

- Тыва Республиканың күрүне албан черлериниң, күүсекчи эрге-чагырганың федералдыг девискээр органнарының, шажын-чүдүлге каттыжыышкыннарының айтырыгларының талазы-биле комиссияның ажыл-чорудулгазын дүүштүрери;

- Тыва Республиканың Чазааның Даргазынга, Тыва Республиканың Чазааның оралакчыларынга болгаш Тыва Республиканың Чазаанга комиссияның бүрүн эргелериниң айтырыгларының талазы-биле санал болгаш эрге-хоойлу актыларының нормативтиг төлевилелдерин киирери;

- Тыва Республикада щажын-чүдүлге байдалының мониторингилерин органиазастаары, ооң түңнелдерин массалыг информация чепсектеринге чырыдары;

- Тыва Республиканың Чазааның Даргазынга, Тыва Республиканың Чазааның оралакчыларынга болгаш Тыва Республиканың Чазаанга комиссияның бүрүн эргелериниң айтырыгларының талазы-биле аналитиктиг бүрүткелдерни белеткээри;

- бодунуң бүрүн эргелериниң адырынга эртем-шинчилел ажылдарын организастаар талазы-биле санал-оналды белеткээри;

- шажын-чүдүлге каттыжыышкыннарының айтырыгларының талазы-биле муниципалдыг комиссияларның ажыл-чорудулгазын дүүштүрери;

- Тыва Республиканың күрүне эрге-чагырга албан черлериниң, күүсекчи эрге-чагырганың федералдыг девискээр органнарының ажыл-чорудулгазын бодунуң бүрүн эргелериниң адырынга дүүштүрери;

- Тыва Республиканың хуу күселинге хамааржыр оран-сава, өнчү-хөреңгини шажын-чүдүлге каттыжыышкыннарынга дамчыдып бээриниң айтырыгларының талазы-биле төлевилелдерни ажылдап кылыры;

- Тыва Республиканың кү
рынга, өөредилге черлерин
шажын-чүдүлге талазы-биле сп
өөредир, эде белеткээриниң
налды сайгарып көөрү болгаш

2.3. Комиссия ажыл-чорудул
планын ажылдап кылыр, коми
бадылаар.

**3.Комиссияның ажыл-ч
ның доктааткан чуруму**

3.1. Комиссияның хуралын
дулгазының планы езугаар аз
зының (оралакчызының) эгелэ
эргежок чугулазын барымдаал
даа кварталда бирден эвээш эв
тирер болгаш аңаа комиссиян
нериниң чартыындан хөйү кел
эргелиг кылдыр санаттынар.

3.2. Комиссияның даргазы
гада ооң ажыл-хүлээлгезин к
оралакчызы чорудар.

3.3. Комиссияның хуралы
долдуртунар. Хуралга келген к
кежигүннериниң хөй кезии ба
шиитпир хүлээп алдынар. Комис
лының протоколунга секрета
болгаш комиссия даргазы бад

3.4. Комиссияның даргазын
ны ооң бүрүн эргелеринге дүү
гени шиитпири ында кирип
Республиканың эрге-чагыргаз
органнарынга, күрүне бүдүрү
албан черлеринге, организа
боттаныр ужурлуг.

3.5. Комиссия Тыва Респ
күрүне эргелел органнарындан,
башкарылга органнарындан бо
черлери, организациялар база ал
эдилекчилеринден бодунуң а
дулгазының боттанырынга эрг
комиссияның бүрүн эргелери
рышкан айтырыглар талазы-бил
дарны алыр эргелиг.

3.6. Комиссияның ажыл-чору
организас-техниктиг хандырылг
Даргазының Канцеляриязы бо
Республиканың Чазааның
боттандырар.

Тыва Республиканың Орук-транспорт комплекизи болгаш харылзаа яамызының Дүрүмүнге өскерилг киирериниң дугайында

. 2011 чылдың июль 4 № 429 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Чазааның **доктаадыры болза:**

1. Тыва Республиканың Чазааның 2007 чылдың май 11-де бадылаттынган «Тыва Республиканың Орук-транспорт комплекизиниң болгаш харылзаа яамызының дугайында» №533 доктаалынга дараазында өскерилгелерни киирер:

1) 1 пунктуда:

бирги абзацты дараазында эдилге-биле бижиир:

"Тыва Республиканың Орук-транспорт комплекизиниң болгаш харылзаа яамызы (моон ыңай — яамы) Тыва Республиканың орук ажыл-агыйы, транспорт комплекизи болгаш харылзаа адырынга күрүне политиказын боттандырар, оон ыңай ол адырга Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагыргазының өске органнарының ажыл-чорудулгазының дүүштүрүлгезин боттандырар күүсекчи органы болур."

Ийиги абзацта "автомобильдиг" деп сөстерниң соонга

", авиациялыг болгаш суг ор
сөстерни немээр;

2) 5 пунктуну дараазында э
бижиир:

"5. Тыва Республиканың Чаз
Республиканың Чазааның норма
хоойлу актыларының яамының а
дулгазының адырынга хамааржы
лар талазы-биле Тыва Республика
луларының төлевилелдерин кии

3) 10 пунктуда ", кадрлар ай
талазы-биле" деп сөстерни ап ка

4) 10.1 пунктуга дараазын
немээр:

"10.1. адырга кадрлар тал
политиканы тодарадыр, яамыг
шилилгезиниң болгаш кадрлар к
тургузарынга харыысалгалыг;".

2. Бо доктаалды "Тувинска
болгаш "Шын" солуннарга парла

**Тыва Республиканың Чазаан
зының оралакчызы А.ДАМБА-**

Тыва Республиканың Чазааның 2003 чылдың июль 4-те доктаалынга өскерилгелер киирериниң дугайынд

2011 чылдың июль 4 №430 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Чазааның **доктаадыры болза:**

1. Тыва Республиканың Чазааның 2003 чылдың июль 4-те №458 "Тыва Республиканың катастрофа медицинаының албанының дугайында" доктаалынга дараазында өскерилгелерни киирер:

1) доктаалда:

6 пунктуну күжүн чидирген деп санаар;

8 пунктуда "Тыва Республиканың Чазааның Даргазының оралакчызының албан-дужаалын күүседип турар С.В.Никоновту" деп сөстерни "Тыва Республиканың Чазааның Даргазының оралакчызы — Тыва Республиканың кадык камгалал болг
хөгжүлде сайыды А.П.Дамба-Хуур
сөстер-биле солуур;

2) Тыва Республиканың катастр
циназының албанының дугайында

4 пунктуда:

дөрткү абзацта "Россия Фед
ның Юстиция херектериниң ямыз
Республикада шииткел күүседир э
ри" деп сөстерни "шииткел күүсе
ралдыг албанның Тыва Республи
лелдери" деп сөстер-биле солуур

бешки абзацта "Россия Федер
Тыва Республикада күрүнениң

...миялыг хайгаарал төвү" деп сөстерни
... Республикада кижиниң менди-чаагай
...нуң болгаш хереглекчилерниң эргеле-
... талазы-биле федералдыг албанның
...елдери" деп сөстер-биле солуур;
...диги абзацта " "Тыва авиашугумнар"
... деп сөстерни " Кызыл аэропорту"
... деп сөстер-биле солуур;
...унктуда:
...иги абзацты дараазында эдилге-биле
...р:
...евискээр деңнелинге ук албан рес-
...ка чергелиг онза байдалдар узуткаар
...-хүлээлгелиг кадык камгалал албан
...ринниң, шериг-медицина албанының
...ү белеткелдиг болурунуң, Тыва Рес-
...каның Иштики херектер яамызының
...р органнарының, шиитке л күүседир
...алдыг албанның Тыва Республикада
...линиң, "Кызыл аэропорту" КУБ-туң
...тунары-биле республиканың күрүне
... камгалал албан чери "Тыва Рес-
...каның Кадык камгалал болгаш социал
...лде яамызының катастрофа медици-
...ың девискээр төвүнге" ажылдаар.";
...кү абзацты дараазында эдилге-биле
...р:
...ыва Республиканың Кадык камгалал
... социал хөгжүлде яамызының катастро-
...дициназының девискээр төвү" рес-
...аның күрүне кадык камгалал албан чери
...еспубликаның Кадык камгалал болгаш
... хөгжүлде сайыдынга чагыртыр";
...ртку абзацта "Тыва Республиканың
...рофа медициназының девискээр төвү" деп сөстерни "Тыва Республиканың Кадык камгалал болгаш социал хөгжүлде яамызының катастрофа медициназының девискээр төвү" деп сөстер-биле солуур;

8 пунктунуң ийиги абзазында "ужурлуг Тыва Республиканың катастрофа медициназының девискээр төвү" деп сөстерни "ужурлуг Тыва Республиканың Кадык камгалал болгаш социал хөгжүлде яамызының катастрофа медициназының девискээр төвү" деп сөстер-биле солуур";

9 пунктуда:

бирги абзацта "Тыва Республиканың катастрофа медициназының девискээр төвү" деп сөстерни "Тыва Республиканың Кадык камгалал болгаш социал хөгжүлде яамызының катастрофа медициназының девискээр төвү" деп сөстер-биле солуур";

үшкү абзацта "Тыва Республиканың катастрофа медициназының девискээр төвү" деп сөстерни "Тыва Республиканың Кадык камгалал болгаш социал хөгжүлде яамызының катастрофа медициназының девискээр төвү" деп сөстер-биле солуур";

Дөрткү абзацта "кадык камгалал эргелели" деп сөстерни "Кадык камгалал болгаш социал хөгжүлде ямызы" деп сөстер-биле солуур;

3) Тыва Республиканың катастрофа медициназының девискээр төвүнүң дугайында Дүрүмнү күжүн чидирген деп санаар.

2. Бо доктаалды "Тувинская правда" болгаш "Шын" солуннарга парлаар.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазының оралакчызы А.ДАМБА-ХУУРАК.

...а Республиканың Чазааның 2009 чылдың сентябрь 8-те ...439 доктаалынга өскерилгелер киирериниң дугайында

2011 чылдың июль 4 № 431 Кызыл хоорай

...ссия Федерациязының 2010 чылдың
...ь 29-та "Россия Федерациязының ар-
...г хоойлуларының чыындызынга бол-
...оссия Федерациязының тускай
...жудулга актыларынга өскерилгелер
...риниң дугайында" №442-ФХ феде-
...г хоойлузунга дүүштүр Тыва Рес-
...аның Чазааның **доктаадыры болза:**
...ыва Республиканың Чазааның 2009
... сентябрь 8-те "Тыва Республиканың
...ээринге күрүне арга-арыг хыналдазын
... хайгааралын боттандырар Тыва
...ликаның арга-арыг ажыл-агыйының
...-биле күрүне комитединиң болгаш ооң
...а турар күрүне албан черлериниң
...дужаал Даңзызын бадылаарының
...нда" №439 доктаалынга дараазында
...лгелерни кииирер:
...октаалда:
...дында "хыналда болгаш хайгаарал"
...терниң соонга "күрүнениң арга-арыг-
...кайгааралы"деп сөстерни немээр;
...иирилдезинге "96" деп санның соонга
...7" деп сөстерни немээр, "23.24" деп
...ны "23.24.1" деп саннар-биле солуур,
...ш хайгаарал" деп сөстерниң соонга
...нениң арга-арыгга өрт хайгааралы"
...терни немээр;

в) 1 пунктуда "болгаш хайгаарал" деп сөстерниң соонга "күрүнениң арга-арыгга өрт хайгааралы" деп сөстерни немээр;

г) 2 пунктуда "болгаш хайгаарал" деп сөстерниң соонга "күрүнениң арга-арыгга өрт хайгааралы" деп сөстерни немээр;

2) Тыва Республиканың Чазааның 2009 чылдың сентябрь 8-те "Тыва Республиканың девискээринге күрүне арга-арыг хыналдазын болгаш хайгааралын боттандырар Тыва Республиканың арга-арыг ажыл-агыйының талазы-биле күрүне комитединиң болгаш ооң адаанда турар күрүне албан черлериниң албан-дужаал Даңзызында:

а) адында "болгаш хайгаарал" деп сөстерниң соонга "күрүнениң арга-арыгга өрт хайгааралы" деп сөстерни немээр;

б) 1 пунктуда "болгаш хайгаарал" деп сөстерниң соонга "күрүнениң арга-арыгга өрт хайгааралы" деп сөстерни немээр;

в) 2 пунктуда "болгаш хайгаарал" деп сөстерниң соонга "күрүнениң арга-арыгга өрт хайгааралы" деп сөстерни немээр;

2. Бо доктаалды "Тувинская правда" болгаш "Шын" солуннарга парлаар.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазының оралакчызы А.ДАМБА-ХУУРАК.

...а Республиканың Саң-хөө яамызының коллегиязының составын бадылаарының дугайында

2011 чылдың июль 5 № 432 Кызыл хоорай

...а Республиканың 2003 чылдың де-
...1-де "Тыва Республиканың Чазааның
...нда" №95 ДХ-1 хоойлузунуң 12 чүүлү-
...диги кезээнге дүүштүр Тыва Рес-
...аның Чазааның **доктаадыры болза:**
...ыва Республиканың Саң-хөө яамы-
... коллегиязының капсырылгада
...н бадылаар.
...уш чок деп санаар:
...а Республиканың Чазааның 2007 чыл-
...нь 13-те "Тыва Республиканың Саң-
...ызының коллегиязының составын бадылаарының дугайында" № 662 доктаалы;

Тыва Республиканың Чазааның 2007 чылдың декабрь 25-те "Тыва Республиканың Чазааның 2007 чылдың июнь 13-те "Тыва Республиканың Саң-хөө яамызының коллегиязының составын бадылаарының дугайында" №662 доктаалынга өскерилгелер киирериниң дугайында" № 1094 доктаалы;

3. Бо доктаалды "Тувинская правда" болгаш "Шын" солуннарга парлаар.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазының оралакчызы А.ДАМБА-ХУУРАК.

Тыва Республиканың Чазааның 2011 чылдың июль 5-те №432 доктаалы-биле бадылаан

Тыва Республиканың Саң-хөө яамызының коллегиязының

СОСТАВЫ

...Килижеков — Тыва Республиканың
... сайыды, даргазы;
...Тихонова — Тыва Республиканың
...э ямызының кадрлар килдизиниң
...иги, секретары;
...Баян — Тыва Республиканың Саң-
...мызының юридиктиг килдизиниң
...иги;
...Блажнова — Тыва Республиканың
... яамызының нииити килдизиниң на-
...;
...Даваа — Тыва Республиканың Саң-
...ыдының бирги оралакчызы;

Э.Д.Даваа-Самбуу — Тыва Республиканың саң-хөө-бюджет хайгааралының талазы-биле албанының удуртукчузу;

О.В.Доржу — Тыва Республиканың саң-хөө сайыдының оралакчызы;

В.С.Кандан — Россияның Федералдыг үндүрүг албанының Тыва Республикада эргелелиниң удуртукчузу (дугуржулга-биле);

Е.П.Көк-оол — Федералдыг казначейство талазы-биле ТР-де эргелелиниң удуртукчузу (дугуржулга-биле);

Т.Х.Монгуш — Тыва Республикада саң-хөө-бюджет хайгааралының талазы-биле Федералдыг албанның девискээр эргелелиниң удуртукчузу;

С.Б.Надыл — Тыва Республиканың Саң-хөө яамызының бюджет политиказының департаментизиниң начальниги;

Н.С.Салчак — Тыва Республиканың Саң-хөө яамызының санаашкын болгаш отчет килдизиниң начальниги;

У.О.Смоленцова — ТР-ниң Саң-хөө яамызының күрүне садып алыышкынының талазы-биле департаментизиниң начальниги;

Т.О.Чыдым — Тыва Республиканың саң-хөө сайыдының оралакчызы.

Тыва Республиканың Чазааның 2003 чылдың март 4-те №102 доктаалын күжүн чидирген деп санаарының дугайында

2010 чылдың декабрь 15 № 567 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Чазааның **доктаадыры болза:**

1. Тыва Республиканың Чазааның 2003 чылдың март 4-те "Тыва Республиканың күрүне чагыының күрүне керээлеринге үндезилээш, республика бюджединден, бюджеттен дашкаар фондулардан болгаш өске-даа дөстерден акшаландырыышкынының Чурумун бадылаанының дугайында" №102 доктаалын күш чок болдурар.

2. Бо доктаалды "Тувинская правда" болгаш "Шын" солуннарынга парлаар.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш. КАРА-ООЛ.

Муниципалдыг акшаландырыышкын таарыштырарының талазы-биле хемчеглерге деткимче болуру-биле Тыва Республиканың республика бюджединден Тыва Республиканың муниципалдыг тургузугларынга субсидия акша көргүзериниң болгаш үлелгезиниң дугайында Дүрүмче өскерилгелер киирериниң дугайында

2010 чылдың декабрь 5 №573 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Чазааның **доктаадыры болза:**

1. Тыва Республиканың Чазааның 2009 чылдың июнь 24-те бадылаан №292 доктаалын езугаар муниципалдыг акшаландырыышкын таарыштырарының талазы-биле хемчеглерге деткимче болуру-биле Тыва Республиканың республика бюджединден Тыва Республиканың муниципалдыг тургузугларынга субсидия акшазын бээриниң болгаш үлелгезиниң дугайында Дүрүмге дараазында өскерилгелерни киирер:

а) 16 пунктуну дараазында эдилге-биле киирер:

"16. Шилилгениң киржикчилериниң аразынга субсидия акшаны дараазында хевирге үлээр:

40 хуузу-шилиттинген бүгү муниципалдыг тургузуглар аразында чагыгларның демдээниң көргүзүглеринге дең болур;

20 хуузу-1-ги чаданың түңнелдериниң талазы-биле субсидия акшаны чарыырының планын күүсеткениниң дугайында отчеттуң болгаш хемчеглерниң планын күүсеткениниң дугайында отчуттуң демдээниң көргүзүглеринге дең болур;

40 хуузу-2-ги чаданың түңнелдериниң талазы-биле субсидия акшаның чарыгдалының планын күүсеткениниң дугайында отчеттуң болгаш хемчеглерни күүсеткениниң дугайында отчеттуң демдээниң көргүзүглеринге дең болур.";

б) 20 пунктуну дараазында эдилге-биле киирер:

"20. Саң-Хөө чылында ажыглаттынмайн барган субсидия акшаны Тыва Республиканың Саң-Хөө яамызының доктааткаңы чурум езугаар Тыва Республиканың республика бюджединче эгидер. Бюджет акша-хөреңгизиниң кол удуртукчузунуң шиитпирин езугаар хереглээн таварылгада субсидия акшаны ол-ла сорулга-биле дараазында чылда ажыглап болур.".

2. Бо доктаалды "Тувинская правда", "Шын" солуннарынга парлаар.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазының оралакчызы А.ДАМБА-ХУУРАК.

Тыва Республиканың Чазааның чамдык актыларынче өскерилгелер киирериниң дугайында

2011 чылдың январь 29 №61 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Чазааның **доктаадыры болза:**

1. Тыва Республиканың Чазааның 2010 чылдың октябрь 15-те бадылаан №421 доктаалын езугаар 2011-2013 чылдарда республиканың тускай сорулгалыг программазының 5 дугаар кезээниң 19 абзазынче "Тыва Республиканың аныяк өг-бүлелерин чурттаар оран-сава-биле хандырары азы чурттаар байдалын экижидери" өскерилгени киирер, "немелде" деп сөстү ап кааптар".

2. Тыва Республиканың Чазааның 2010 чылдың октябрь 15-те бадылаан №422 доктаалын езугаар катап хүлээп алдынып турар болгаш албан черлериниң күштүг болуп турар тускай сорулгалыг программаларын акшаландырарынга Тыва Республиканың республика бюджединиң акша-хөреңгизиниң үлелгезиниң талазы-биле конкурс комиссиязының дугайында Дүрүмнүң 2-ги пунктузунче өскерилгелерни киирип, дараазында редакция-биле бижиир:

"2. Конкурс комиссиязы Россия Федерациязының Конституциязынга, Россия Федерациязының хоойлужудулгазынга, Тыва Республиканың Конституциязынга, республиканың хоойлужудулгазынга болгаш бо Дүрүмге даянып алгаш, бодунуң ажыл-херээн чорудуп турар.".

Тыва Республиканың Чазааның Даргазының бирги оралакчызы Ш. ИРГИТ.

Тыва Республиканың 2010 чылдың май 31 №221 доктаалынче өскерилгелер киирериниң дугайында

2011 чылдың февраль 14 № 88 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Чазааның Даргазының 2010 чылдың декабрь 7-де "Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагыргазының органнарының тургузуунуң дугайында" №230 Чарлыын езугаар Тыва Республиканың Чазааның **доктаадыры болза:**

1. Тыва Республиканың Чазааның 2010 чылдың май 31-де " "Тыва Республиканың туризмниң информация төвү" Тыва Республиканың күрүнениң автономнуг албан черин тургузарының дугайында" №221 доктаалынче дараазында өскерилгелерни киирер:

2 пунктуда "культураның болгаш туризмниң" деп сөстерни "экономиканың" деп сөс-биле солуур;

3 пунктуда "культураның болгаш туризмниң" деп сөстерни "экономиканың" деп сөс-биле солуур.

2. Бо доктаалды "Тувинская правда", "Шын" солуннарынга парлаар.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазының бирги оралакчызы С. ТЕН.

Тыва Республиканың Экономика яамызының дугайында Дүрүмнүң 12 пунктузунче өскерилгелер киирериниң дугайында

2011 чылдың июль 8 №450 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Чазааның **доктаадыры болза:**

Тыва Республиканың Чазааның 2011 чылдың январь 19-та бадылаан №5 доктаалын езугаар Тыва Республиканың Экономика яамызының дугайында Дүрүмнүң 12 пунктузунче өскерилгелерни киирер, "банк албан черлеринде санажылга болгаш өске-даа агар саннар" деп сөстерни "Россия Федерациязының хоойлужудулгазынга дүүштүр ажыттынып турар агар саннар" деп сөстер-биле солуур.

2. Бо доктаалды "Тувинская правда" болгаш "Шын" солуннарынга парлаар.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазының бирги оралакчызы С. ТЕН.

ТАР-ның 90 чылынга

ДАЙЫН ЧЫЛДАРЫНДА

1941 чылдың июнь 22-де ССРЭ-же фашистиг Германияның дижинге чедир чепсегленген аг-шериглери оор езу-биле халдаан. Совет Ада-чурттуң кырынга дайынның айыылы диргелип келген. Совет Эвилелиниң хөй национал найыралдыг чону, ооң күчүлүг Чепсектиг Күштери Төрээн чуртунуң хосталгазын болгаш хамаарышпас чоруун камгалаар дээш фашистиг эжелекчилерге удур маадырлыы-биле демисежип кирген.

Бо өөрүнчүг эвес медээ бүгү Тывага, ооң иштинде Бай-Тайга кожуунга дыргын тарай берген, ону дыңнаан кижи бүрүзүнүң сагыш-сеткили килеңнээн. 1941 чылдың июнь 23-те болган ТАР-ның Х Улуг Хуралынга ССРЭ-ниң хамаарышпас чоруун болгаш хосталгазын камгалаар ыдыктыг херекке тыва улус кезээде беленин медеглээн Декларацияны хүлээп алган дугайында суртаалды Кызылдан болгаш кожуундан келген сургакчылар бүгү сумуларның араттарынга таныштырган. Чон нам, чазааның политиказын чүүлдүгзүнүп деткээш, тыва улусту бүгү талалыг деткип, доктаамал дузазын чедирип турар акы-дуңма совет улуска, ооң Кызыл Шериинге болдунар-ла хемчеглерни ап дузалаар, херек болу бээрге, боо-моңгузун тудуп алгаш, калчаа дайзынны чылча шаварынга киржир изиг патриотчу күзелин илередип турганнар. Республиканың нам, чазаа албан организацияларның, улус ажыл-агыйының бүгү адырларының ажыл-чорудулгазын дайын үезиниң негелделеринге дүүштүр эде тургускан. Ынчангаш Тыва болунуң камгаланыр күжүн күштелдирер, шерииниң дайынчы арга-шинээн бедидер, ополчен шериин организастаар, совет улуска, ооң шериинге дузалаар акша-көпеекти, белектерни чыыр хемчеглерни күштелдирген. Бо бүгүнү дайын үезинде тыва улустуң кол сорулгазы деп санап турган. Ону боттандырары-биле ТАР-ның бүгү ажылчы чону-биле бир домей байтайгажылар Ада-чурттуң Улуг дайыны эгелээниниң баштайгы хүннеринден эгелээш, дайын чылдарының дургузунда "Бүгү-ле чүвени – фронтуга, бүгү-ле чүвени – тиилелгеге" деп кыйгырыг-биле ажылдап турганнар. Олар малын, ылаңгыя шилиттинген аъттарын, идик-хеп, аъш-чем аймаан, чыжырганаңы, балыкты хөйү-биле халаска белекке берип турганнар.

1942 чылда кожууннуң суму бүрүзүнге ополчен шериин организастап тургускан. Аңаа 84 шактыг өөредилге программазын шиңгээдип алыр турган. Ополчен шериглерин өөредири-биле АРШ-тың политиктиг, техниктиг, тактиктиг билиглери шыырак дайынчыларын кожууннарже чоруткан. Бай-Тайгага ТАР-ның Шериг яамызының дужаалы езугаар дайынчы Иргит Седип ажылдап турган. Ынчан чоннуң бүгү-нити шериг өөредилгези шериг идик-хеп чок турган боордан башка, шериг албаны эрттирери-биле колдуунда домей турган. Сумуларның ополчен шериглериниң аразынга тускай өөредилгелерни безин эрттирип турган, ол дээрге дайынчы белеткелдерни хынаары болур. Ынчан өөредилгениң киржикчилери – ополчен шериглери дайынчы ырларны ырлажыр турган.

Шүлүкчү Сергей Пюрбюнуң "Тулчуушкунче" деп шүлүүнге бижиттинген ыры эң-не нептерегей турган.

Амыр-чыргал бүргеп шыпкан
Амы-тындан артык
Төрээн чурт
Хамык оглун дөгерезин
Кайыын тура кыйгырып туру:
– Эрес-дидим чалданыш чок,
Эрге-шөлээ хосталга дээш
Тулчуушкунче, тулчуушкунче
Тура дүшпейн бурунгаар!

Ол ышкаш чогаалчы Степан Сарыг-оолдуң "Чылча шавар" деп шүлүүнге бижиттинген ырыны ырлаарынга ополченнер ынак.

Барыын чүктүң фашист
Герман
Бардамнааштың халдап
келген
Маадыр чурту-ССРЭ-ге
Бастырарының демдээ-дир оң.
ССРЭ-же семеп турар
Сеткилиңниң улуун але.
Чаңнык ышкаш Кызыл Шериг
Чыжырт кылдыр чылча шавар.

Дайын чылдарында Бай-Тайга арөвэ кожкомунуң килдис эргелекчизинге ажылдап турган дайынның болгаш күш-ажылдың хоочуну Хертек Лопсанович Даржааның сактып бижээни болза: "Дайын чылдарында мээң ажылдап, сургакчылап, аалдар кезип турганым Бай-Тайга кожууннуң арат чону, албан-хаакчылары совет улуска, ооң маадырлыг шериинге күзелдии-биле белектерин берип, патриотчу чоруун көргүскеннер. Көп-Соок сумузундан Норбу, Седен, Күржап алышкылар, суму даргазы турган Монгуш Кандан, малчын Салчак Кандан, Салчак Дамдынчап, Сарыг (Иргит) Араптаң, Шуй сумузундан Байыр-оол Доржу, Хертек Ак-оол, Ооржак Очунай, Кара-Донгак Шыжыыр, Бодаган, Бай-Тал сумузундан Салчак Авыр-оол, Хертек Дилгижек (шолазы Инек-Чүктээр), Кышпыына, Баавыл, Күжүгет Сүрүң, Хол сумузундан АРН комитединиң секретары Хертек Кудуруккпай, Иргит Энеш, Чыдым-оол, Кылын-оол алышкылар, Хертек Бады-Хоо ышкаш фронтуга хөй малын, акша-төгериин берген малчын, тараачын араттарны суму бүрүзүнден онону-биле адап болур".

Дайын чылдарында совет улуска, ооң Кызыл Шериинге хөй материалдыг дузаны чедирген малчын араттарны, белек чыырын ону организастаарынга идепкейлиг киришкен албан-хаакчылары ССРЭ-ниң болгаш ТАР-ның орденнери болгаш медальдары-биле шаңнап турган. Бай-Тайга кожуундан республикага ады-сураа алгаан малчын араттар Көп-Сооктен Салчак Норбу Совет Эвилелиниң Кызыл Сылдыс, Шуйдан Хертек Бодаган ТАР-ның Күш-ажыл орденнери-биле шаңнатканнар. ТАР Биче Хуралының Хүндүлел бижиктерин Даңзы Белек (Бай-Тал), Хомушку Докпак (Шуй). Салчак Седен (Көп-Соок), Салчак Очур-оол (Тээли) болгаш өскелерге-даа тывыскан. Фронтуга үш чүс хире баш малды, чеди муң хире акшаны болгаш өске-даа белектерни берген Көп-Сооктуң мурнакчы малчыны Салчак Айдын-оол оглу Норбу ТАР-ның арат чонунуң үшкү мөөң бэлээн Салчак Тока баштаан делегация-биле кады 1943 чылда фронтуга чедирип чораан. Ук делегацияның составынга Норбунуң чаңгыс чер-чурттуу ынчан ТАР-ның Биче Хурал Президиумунуң секретарынга ажылдап турган чогаалчы Салчак Самба-Люндуп база кирген.

Дайынның кадыг-дошкун чылдарында чаа тургустунган кожууннуң ажыл-херектерин шиитпирлээринге, совет улуска, ооң шериинге белек чыырын организастаарынга, арат чоннуң ортузунга суртаал ажылдарын чорударынга нам кожкомунуң килдис эргелекчилери Монгуш Шолбан-оол, Монгуш Сүүр-оол, Монгуш Чамыяң, кожуун даргазының оралакчызы Ооржак Чадамба, кожуун секретары Бопанаш оглу Биче-оол, кожууннуң албан черлеринден Сүрүң-оол, Хертек Кудурукпай, Салчак Тойбухаа, Хомушку Кунгаа, Монгуш Ондар-оол, Иргит Делег-оол, мал ажылының тускай эртемниглери Салчак Сундуй-оол, Салчак Очур-оол, Чооду Чорбаа болгаш өскелер-даа кончуг идепкейлиг киржип, чугула ажыл-херекти кылып турганнар.

Дайын эгелээниниң баштайгы айларында-ла Совет Эвилелиниң хамаарышпас чоруун камгалаары-биле дайынга эки тура-биле киржир күзелин илереткен билдириишкиннерни Тываның хамаатылары нам, чазакка, ССРЭ-ниң Тывада элчин черинге киирип эгелээн. Бай-Тайганың идепкейлиг, патриотчу аныяктары оларның үлегерин эдерип, элээн хөй кижи билдириишкиннерин киирген. 1943 чылдың август айда Тывадан Ада-чурттуң Улуг дайынынга эки тура-биле киржир күзелин илереткен 206 кижини Тываның нам, чазаа, шериг яамызы шилип алган, оларның аразынга Бай-Тайгадан билии шыырак, дайынчы белеткелдиг он чеди оолдар, кыстары кирген. Интернационалчы хүлээлгезин ыдыктыы-биле күүседип чораан маадырлыг дайынчыларның аттарын адаарын шиитпирледим. Көп-Соок сумузундан Салчак Тежээкей, Салчак Дансын-оол, Салчак Серен-Дондуп, Салчак Адыг-оол, Хертек Ломбу, Салчак Чалзып, Иргит Агбаан, Байыр Седип, Бай-Талдан Иргит Чулурукпай, Куулар Дарыя, Шуйдан Иргит Очур-оол, Салчак Балчыр, Хомушку Нордуп, Тээлиден Хомушку Чудурук, Күжүгет Дакпай, Кара-Хөлден Иргит Майын-Тараа, Хертек Адыгбай.

Капитан Кечил-оолга командылаткан Тываның эки турачы аъттыг эскадронунуң дайынчылары Совет Эвилелиниң хөй национал Кызыл Шерии-биле кады Украинаның Ровно, Дубно хоорайларын болгаш хөй санныг сууларын немец эжелекчилерден хостаарынга кижип, эрес-дидимин, маадырлыын көргүзүп, ыдыктыг интернационалчы хүлээлгезин күүсеткеннер. ССРЭ-ниң хамаарышпас чоруу дээш, Тываның келир үези дээш дайын шөлүнге эрес-дидим тулчуп турган экер чамдык тыва эки турачылар дайзынның каргыштыг огунга таварышкаш, амы-тынындан чарылганнар база бар. Маадырлыг эрлер Хертек Ломбу, Хомушку Нордуп, Салчак Чалзып, Иргит Агбаан, Иргит Майын-Тараа Тывадан ырак Украинаның ыдыктыг черинде кара бажын салганнар, мөңге уйгузун ында удуп чыдарлар.

Үжен бирги гвардейжи аъттыг шериг полугунуң командылалының рапортунда бижээн мындыг одуруглар бар: "4-кү эскадрон 1944 чылдың февраль 7-де Дубно хоорайның чанында Погорельцы суурну дайзындан хостаар дээш халдап кирген. Дайзын хөй танкыларлыг, боду чоруур үгер боопарлыг болгаш, күштүг-биле удурланган. Ынчалза-даа 4-кү эскадроннуң дайынчылары болгаш офицерлери оон кортпааннар. Капитан Кечил-оолдуң командылаан эскадрнну өске эскадроннар-биле демнежип алгаш, халдаашкынче киргеш, суурну хостаан. Бо тулчуушкунга гвардейжи анаа дайынчы Серен-Дондуп хол пулемеду-биле 12 дайзынны узуткааш, онза шылгараан. Ол тулчуушкунга Серен-Дондуп аар балыгланза-даа, дайзынны адарын биче-даа соксатпаан". Ада-чурттуң Улуг дайынынга киржип, интернационалчы хүлээлгезин ыдыктыы-биле күүседип чораан Бай-Тайганың маадырлыг оолдарының, кызының эрес-дидим маадырлыг чоруунуң дугайында өске-даа чижектерни хөйү-биле киирип болур.

Украинаның Ровнонуң шүлүкчүзү Валентин Манаенко тыва эки турачыларга тураскааткан балладаны бижээн. Ында мындыг одуругларны номчуп болур:

Эки турачы тываларның
дугайында
Эки хандыр бистер чүнү
билир бис?
Тулчуушкунга эрезиңер
билир-дир бис.
Тура дүшпес эскадрон
тылды аштап,
Тура дүшпейн, фашистерни
хыдып турду.
Казыргы дег шаап халдаар
күжүңерден
Калчаа дайзын аймап, сүртеп
ырма сынган.

Ада-чурттуң Улуг дайынынга киришкен тыва эки турачылар шуптузу ССРЭ-ниң болгаш ТАР-ның орденнери база медальдары-биле шаңнатканнар.

1944 чылдың июнь айда тыва эки турачылар ээп чанып келгеш, тайбың ажыл-ишче кирген. Төрээн Тывазының, Бай-Тайгазының социал-экономиказын хөгжүдер херекке улуг үлүүн кииргеннер.

Кызылдың Национал дыштанылга парыгының чанында Тывадан Ада-чурттуң Улуг дайынынга киржип чорааннарга алдаржыдып, тураскаал комплекизин туткан. Дайынга киржип, интернационалчы хүлээлгезин күүседип, совет болгаш тыва улустарның найыралын быжыглаар, дайзынны чылча шавар херекке улуг салыышкынын киирген тыва араттарның маадырлыг, эрес-дидим, тура-соруктуг оолдарының, кыстарының аттарын ында маңы даштарда алдын үжүктер-биле мөңгежидип бижээн. Ук тураскаалды Ада-чурттуң Улуг дайынынга Тиилелгениң 65 чылында, 2010 чылдың май 9-та, ажыткан.

Бай-Тайганың эки турачыларынга тураскаалды Тээли суурда тургускан, ында оларның аттарын бижээн. Анаа дайынчы Салчак Данзын-оолдуң оглу Семис-оол ачазынга маңы даштан тураскаалды бодунуң күзели-биле кылдыргаш, Кызыл-Дагның Культура бажыңының чанында тургускан. Бай-Тал суурда уруглар садынга Дарыя Куударның адын тывыскан. Бай-Тайганың эки турачыларының аттары-биле суурларның кудумчуларын адаан. Ынчангаш маадырлыг фронтучуларның аттары кажан-даа уттундурбас, кезээ мөңге артар.

Таан-оол ХЕРТЕК.

Ш Б

Ча
ара

БОЙДУЗУ
ХОЛУВУ

Тыва аңгы күрүн
квадан дорт хамаар
болза, бойдус камга
дунуң шиитпирлээр
лур. Бөдүүн чоннуң не
түг дээрзин барымда
гы чижектер киирип
жээн чүүлүмнүң ханы
гарып көргеш, чон м
далымга катчып, олар
лээринге демнежи б
геп, Тываның эколо
биле арыг болгаш ту
болу бээринге бүзүр
Чырык черге ди
чаяаттынган, арыг а
аржаан суун ижип чо
соонда, курт-кымыск
балык-байлаң, кушта
бойдус-биле хини туду
даа ол бойдус деп
толчургу хуулгаазы
зыны кижи амытан чү
Шаанда 50 чыл бу
өөрүп-хөглеп, октар
ажык деп байырлап ту
өгбе аъш-чеминиң дэ
дызынга өргүп, саңын
леп: "Кудайымны чүде
ганымны килеңнедири
деп муңгарап, халакта
чүве. Ооң баш бурун
турганы ышкаш, бө
нити байдалы өскерли
вы, өрт, ында-мында че
кини дээш, соок черле
эрип, Африкада хар ч
нар дештип турары бо
Мен бичии турумд
Улаатай талазынга гео
зактар чүктеп алгаш ч
рар чүве. Хой кадары
арга-арыг, хову-шөл
дургаар шыйбактап ка
санап четпес турган. То
наазында уран будүм
нелде-дээжизин ап тур
чаан ажык октаттынган
чүгле уран эвес, дем
дээш, кандыг байлакта
Ол геологтарның "белз
ган соонда, бусталь
агаарга баар.
Ангор өшкү-биле
кожуунувус – Бай-Тай
нурдан ракета ужуп үнер
ралыг үрмек чүүлдери
талазынга кээп дүжүп
Довурактың "Даг-дүгү"
дының артынчылары ол
вискээрлерниң бойдус-
– хоран.
Шаанда Өвүрде ар
машиналыг үнүп олургаш
бүстүң хойбас-даа, оътта
магадап көөр турдум
чаартып, дааш-шимээн
турарга, чүү аң турар бо
де ужуп турар улуг са
база агаарывысты чүде
рар.
Чаагай чаңчылдары
туп, бойдузувусту, ботта
даа камнавайн турары
данчыг. Ак сүттен кылга
чип, курут дайнаарының
изиг сугга ылчыраткаш
лен кыдат чемнер чиир,
тан аар чүү-даа көдүр
апардывыс. Янзы-бүрү
ның нептереп, кадыкшы
баксырааны көдээ ажы
высты кагганывыстан, бо
туң байдалындан дорт ха
кан. Ынчангаш долганд
каас-чараш хүрээлеңивис
арттырып, туризмни ула
радып, деткимче бээринг
чер-чурттуувус, Россияны
ры С.К.Шойгуга идеге
Баштыңы Ш.В.Кара-оол
бо айтырыгларымны Рос
нелинче көдүрүп, ол тал
хемчеглерни алырын ди
мен.

Альберт МА

Көдээниң ишчилери

ХОРУМ-ДАГНЫҢ ХОВАР КЫЗЫ

Кандыг хемниң суун ижип
Өскен ирги, чурттап чорза,
Кандыг ие сүдүн ижип
Өскен ирги, танып алза.
(С.Сарыг-оол)

-Хемчик кожуунда оът-
элбеңнээн каас-чараш ты-
ыг оранналарның бирээзи
Даг суур. Бо бичии суурдан
аа билдингир, ат-алдарлыг
мергежилдиң кижилери
дээр! Оларның чогаадыкчы
аяаны Хорум-Дагның көгү-
а бе, шулурткайндыр ырлап
ара суунда бе, Хорум-Даг-
арында бе деп кижи бодап
ывызыксыг оран...
аананың 2 дугаар ортумак
ында библиотекарь башкы
а Намзыновна Ондарның
ки-биле таныштырар бо-

анактап өскен, төрээн чери
г, шыктыг Хорум-Даг суур.
урбас өөрүшкүзү – ажы-
ган эжи.
ана хоорайның төп кудум-
оожум, таваар кылаштыг,
ажылчын сумказын тудуп-
уп олурар башкыны эртен-
ниң-не көрүп болур. Ол дээрге Чадааананың 2 дугаар ортумак школазында 26 чыл ажыл стажтыг библиотекарь хоочун башкы. Ооң ажылынга бердингенин, үре-түңнелдиг, ак сеткилдиг ажылын хөй-хөй шаңнал-макталдар, хүндүлел бижиктер, өөрүп четтириишкинниң сөстери бадыткап турар. «Күш-ажылдың хоочуну» хүндүлүг аттың эдилекчизи.

Бо школаның библиотеказы кожуунда эң-не хөй ном фондулуг библиотека болду. Кирип келирге, библиотеканың иштики дерилгези ала-чайгаар-ла каракка илдигип келир, арыг-силиг, аңгы-аңгы чогаалчыларның, класстар аайы-биле өөредилге номнары, хостуг шакта номчуур номнарны көскүзү-биле бижип делгээн, солуннарны көктеп белеткеп каан. 6 муң ажыг фондулуг бо библиотекада кандыг номнарны чок дээр!

Уругларның номга сонуургалы кудулап, библиотекага номчуттунуп келир уругларның саны эвээжээнин хоочун башкы хомудап чугаалады. Чүге дээрге сөөлгү үеде уругларның сонуургалы үениң аайы-биле өскерилген.

Носанмаа Намзыновна Ондар – 5 ажы-төлдүң хүндүткелдиг иези, олар шупту дээди эртемни чедип алгаш, чурттуң янзы-бүрү булуңнарында ажылдап-чурттап чоруурлар.

Эң улуг кызы Белекмаазы Кызылдың башкы университединиң дыл, литература факультедин дооскаш, авазы-биле эгин кожа ол-ла школада орус дыл башкылап, үре-түңнелдиг ажылдап чоруур. Оглу Артыш Кызылдың агроуниверситедин дооскаш, Кызыл хоорайның мэриязында ажылдап чоруур. Кыстары: Анай-Хаак – дээди эртемниг юрист, Кызыл хоорайда ажылдап-чурттап чоруур, Чодураазы – Кызылдың башкы университединиң физика-математика факультедин доосқан, амгы үеде Чөөн-Хемчик кожууннуң пенсия фондузунда специалист. Хеймер оглу Володязы амыдыралдың берге үүлезинге таваржып, чажындан инвалид боол төрүттүнген. Ынчалза-даа бергелерге ундаравас, тура-соруу бедик Носанмаа Намзыновнаның өөнүң ишти Николай Сергеевич Ириль. Хоочун сан-хөө ажылдакчызы, амгы үеде хүндүлүг дыштанылгада. Ол – ооң амыдырал кырында бадыткаттынган быжыг чөленгиижи, ажы-төлүнүң хүндүткелдиг адазы, амыдырал, эртем-билигже деткикчизи.

Носанмаа Намзыновна, Николай Сергеевич Ондарларның өг-бүлези – найыралдыг, кайызы-даа оожум, хөй чугаага хөңнү чок, Чадаана хоорайда база бир үлегерлиг өг-бүлелерниң бирээзи.

Носанмаа Намзыновнадан эң баштайгы башкыларыңарны сактып көрүңерем деп мээң салган айтырыымга өөрүп, баштайгы эртем-билигниң эге үжүүн салган башкыларын дүүнгү дег сактыр болду. Ол үеде Хорум-Даг школазынга орус башкылар хөй турган.

1-ги класска бир дугаарында хүлээп алган, эртемнериниң далайынче бир дугаар эге базымны кылган башкызы Дүктүг Достакпановна Донгакты, Серен Чүлдүмович Ондарны база ол ышкаш аңгы-аңгы эртемнер аайы-биле башкылап турган башкылары Токпак-оол Шодук-оолович Сарыгларны, Көшкен Чүлдүмовна Ховалыгны, Дагба Наадымович Ховалыгны, Бора Бойбуевна Сарыгларны, Сынаа Монгушту улуг хүндүткел-биле сактып, өөрүшкүнүң сөстерин хүлүмзүрүг-биле илеретти.

Носанмаа Намзыровна Ондар – башкы деп бедик аттың эдилекчизи, хоочун башкы. Ол бедик эргедужаал, алдар ат-алдар сүрбес, анаа-ла бөдүүн башкы боол ажылдап-чурттап чоруур.

Ынчангаш Хорум-Дагның ховар кызы Носанмаа Намзыновна Ондарга дараазында одуругларны сеткилим ханызындан бараалгаттым.

Аваң төрээн чазык,
чаагай шырайыңны,
Ажыл-ишчи бөдүүн,
топтуг бүдүжүңнү
Сайзанактап ойнап өскен
Хорум-Дааңның
Саарыгланган ээреминге
дөмейлээр мен.

Амыдырал-чурттталгаңарга аас-кежикти, ажыл-ижиңерге ам-даа улуг чедиишкинерни күзеп артым.

Татьяна НОРБУ.

Кызыл хоорай.

Чурттакчы чонга халас эмчи дузазы чедирериниң күрүне магадылалдарының болгаш Ыяап-ла медицина камгаладылгазының девискээр программалары деп чүл?

РФ-тиң Чазааның тургускан чурумун езугаар РФ-
ң девискээринде субъект бүрүзүнде РФ-тиң
аатыларынга халас эмчи дузазын чедирер күрүне
адылалдарының девискээр программазын чыл
ында ажылдап кылыр болгаш бадылаар.

нде айыткан программалар
нда чүүлдерни тургузар:
Ыяап-ла медицина камгала-
ының болгаш аңгы-аңгы
иң (федералдыг, РФ-тиң
изи, муниципалдыг) бюджет
реңгизиниң күсели-биле
ларга халас эмчи дуза че-
зиниң хевирин, хемчээлин
ооң негелделерин;
эм-таң аймааның, айыткан
маларын күүседип турар
ационар эмчи дузазын ха-
рга чедиреринче көрдүнген
лыгларының болгаш ча-
материалдарның даңзы-

йыткан программаларның
езинге киржип турар РФ-
ектизиниң девискээринде
албан черлериниң даң-

е ЫМК-ның программа-
кирип турар эмнелге ал-
лериңге ЫМК-ның про-
ының талазы-биле халас
на дузазын чедирер!
программазының иштинге
рлыг (эр-херээжен чорук-
нелинде тыптыр аарыг-
туберкулезтан, ВИЧ-ин-
болгаш чедишпес иммуни-
синдромундан аңгыда),
ар, нерв системазының, хан
хан эргилдезиниң, карак
ооң немелде аппарадының,
тыныш, чем хайындырар
рның, сыңый, кеш аарыг-
, сөөк-шыңган системазы-
лгаш каттышкан ткань
рынга дээш, оон-даа өске
рга баштайгы санитарлыг,
тускайжыткан эмчи дузазын
халас чедирер.

РФ-тиң хамаатыларынга халас эмчи дузазы чедирер күрүне магадылалдарының болгаш Ыяап-ла медицина камгаладылгазының магадылал программаларының дугайында долу медээни чурттап турар чериниң девискээринде камгаладылга медицина организациязындан билип ап болур.

Аарыг кижиниң эргелери хамааты кижиге чүнү магадылап турарыл?

1) эмчилерниң болгаш эмнелгениң хандырыкчы ажылдакчыларының талазындан хүндүткелдиг болгаш чаагай сеткилдиг хамаарылганы;

2) эмнээр эмчини ооң чөпшээрели-биле база ол ышкаш ыяап-ла медицина камгаладылгазының болгаш немелде медицина камгаладылгазының керээлерин езугаар эмнээр-профилактика албан черин шилип алыры;

3) арыг-шевер негелдеринге дүүштүр чогуур байдалга шинчилгени болгаш эмнээшкини алыры;

4) аарыг кижиниң дилээн езугаар эмчилер чөвүлелин чыыры болгаш аарыг кижиниң өске-даа специалистерден сүмени ап болуру;

5) кандыг-бир чылдагаандан аарый бергенинден азы эмчи киржилгезиниң уржуундан тывылган аарыг черлерниң аарышкылыын намдадыры;

6) Шинчилге болгаш эмнээшкин үезинде илерээн аарыгның чылдагаанының дээш, оон-даа өске медээниң, кадыының байдалының, эмчи дузазы дилээниниң дугайында медээни чажыт байдалга артырары;

7) эмчиниң киржилгезинче эки тура-биле чөпшээрешкениниң азы чөпшээрешпээниниң дугайында хол үжүү-биле долдурган медээ;

8) аарыг кижиниң эргелериниң, хүлээлгелериниң болгаш кадыының байдалының, ол ышкаш аарыг кижиниң бодунуң күзели-биле кандыг-бир кижиге аарыг кижиниң кадыының байдалының дугайында дыңнадыры;

9) немелде медицина камгаладылгазының программазының иштинге эмчи болгаш өске-даа ачы-дузаны алыры;

10) эмчи дузазы чедирип турган, кадыкшылга хора чедирген таварылгада қорагалды эгидип бээри;

11) эрге-ажыын камгалаарынга болчукчуну азы хоойлу төлээзи кижини кииририштирери;

12) эмнелге албан чериниң иштики чурумун хажытпас болза, шажын-чүдүлге кылыры-биле эмнелге албан черинче шажын ажылдакчызын киирип, бүгү-ле таарымчалыг байдалды тургузары болгаш тускай өрээлди аңгылап бээри;

13) кадыының байдалын илередип турар эмчи документациязы-биле таныжары болгаш аңаа хамаарыштыр өске специалистерден сүмени алыры;

14) эмчи дузазы чедирип турар эмнээшкин-профилактика албан чериниң удуртукчузунче азы кандыг-бир албан-дужаалдыг кижизинче хомудал киирери болгаш эрге-ажык хажыттынган таварылгада чогуур профессионал эмнелге организацияларынче болгаш лицензия комиссиязынче азы судче хомудал киирери.

Эрге-ажык хажыттынган таварылгада чүнү канчаарыл?

Кадыкшыл камгалалының адырынга эрге-ажык хажыдыышкынналары болган таварылгада дараазында албан черлеринче хомудап болур:

- Силерге эмчи дузазы чедирип турар эмнелге албан черлериниң албан-дужаалдыг кижилеринче (салбыр эргелекчизи, кол эмчиниң оралакчызы, кол эмчи);
- кадык камгалал эргелелиниң девискээр органынче;
- медицина камгаладылгазының организациязынче;
- Ыяап-ла медицина камгаладылгазының девискээр фондузунче;
- судче.

Эмчи дузазын чедиргени дээш дүрүмге дүүшпес байдалда акша-хөреңги тырткан таварылгада, ЫМК программазында көрдүнгени-биле медицина камгаладылгазының организациязынче хомудап болур.

Аңаа дараазында документилерни көргүзер:

билдириишкин;

эмчи ачы-дузазын төлээниниң, эм-таң аймаан, эмнээшкин херекселдерин сатканын херечилеп турар төлевир документилериниң хоолгазы болгаш эм-таң аймааның аттары болгаш даңзызы;

төлевирлиг эмчи ачы-дузазы чедирериниң керээзиниң хоолгазы;

аарыгның төөгүзүнден ушта бижилге хоолгазы;

ЫМК полизиниң хоолгазы;

херекке хамааржып турар өске-даа документилер.

Кадыкшыл камгалалының адырында хамааты кижи бодунуң эргелериниң дугайында чүнү билир ужурлугул?

– РФ-тиң Конституциязы (41 чүүл)

–Хамааты кижиниң кадыының камгалалының дугайында РФ-тиң хоойлужудулгазы (1993 чылдың июнь 22-де №5487-1)

– РФ-тиң «Хамаатыларның медицина камгаладылгазының дугайында» хоойлуну (1991 чылдың июнь 28-те №1499-1)

–РФ-тиң хамаатыларын халас эмчи дузазы-биле хандырар күрүне программазының магадылалдарын

– РФ-тиң хамааты кодекизи (1064 чүүл, 1068 чүүл)

–РФ-тиң «Хереглекчилер эрге-ажыктарының камгалалының дугайында» хоойлуну

–РФ-тиң «Эм-таң аймааның дугайында» (1998 чылдың июнь 22-де №86–ФХ) хоойлуну

– Эмчи дуза чедирилгезиниң тускайжыткан чамдык хевирлерин (психиатрия дээш, оон-даа өске) таарыштырып турар хоойлуларны

Бодуңарның медицина камгаладылгазының организациязындан хоойлужудулга актыларының утказы-биле таныжып ап болур силер!

Кадык камгалының адырында хамаатыларның эргелерин дараазында хевирлерге хуваап болур:

– **Конституция езугаар эргелер**: ЫМК системазының акша-хөреңгизин эмчи ачы-дузазының төлевиринче аңгы-аңгы деңнелдиң бюджеттерин (федералдыг, РФ-тиң субъектизи, муниципалдыг) азы хамаатыларның хуу акша-хөреңгизин (төлевирлиг ачы-дуза, немелде медицина камгалалы) хаара тударынга дузалыг;

– **аарыг кижиниң эргелери:** эмчиниң дуза чедирилгезиниң кандыг-даа хевиринге (күрүнениң, муниципалдыг, хуу) күштүг;

– **камгаладып алганнарның эргелери:** ыяап-ла болгаш эки тура-биле медицина камгаладылгазының системазынга күштүг.

Чечен МААДЫ,
«Капиталдыг Ыяап-ла медицина камгаладылга» төвүнүң удуртукчузу.

Чаагайжыдылга ажылы

УЛУГ-ХЕМНИҢ ЭРИИ ЧААРТТЫНАР

Кызыл хоорайның чурттакчыларының болгаш келген аалчыларның дыштанып агаарлаар ынак чери – Азия төвүнүң тураскаалының чаны, Каа-Хем биле Бии-Хемниң каттышканы көстүп чыдар шөлчүгеш бо-ла болгай.

Хоорайның Төлээлекчилер хуралының депутаттарының шиитпири-биле республиканың хүндүлүг кижилериниң бирээзи Кужугет Шойгунуң ады-биле бо девискээрни адап кааны-даа кончуг шын утказы.

Эрткен 2010 чылда эргилээн бажыңнарның чурттакчыларын өскээр көжүрер программаның күүселдези-биле, Дружба кудумчузунда хой аал чурттаар бажың ажыглалче кирген соонда, Азия төвүнүң архитектурлуг комплекизиниң девискээринге турган эргижирээн бажыңнарның чурттакчыларын чаа бажыңнарже көжүргеш, аңаа хой чылдар иштинде турган барактарны бузуп каапкан. Оларның орнундан арткан чер хосталы бээрге, эриктиң архитектура төлевилелин эде коорунуң аргазы тыптып келген. Чаа төлевилел-биле алырга эрикти улам чараш, көрүштүг овур-хевирже киирип, чурттакчыларга база аалчыларга хостуг үезин шын ажыглап дыштанырда эптиг байдалдарны тургузуп бээри чугула. Ону барымдаалааш, Кызылдың мэриязы «Эриктиң тергиин архитектурлуг шимелде-кааcталгазы» деп конкурсту чарлаан. Солун конкурсту Кызылдың мэриязының архитектура болгаш хоорай тудуунуң эргелели организастап эрттирер. Ооң кол сорулгазы — киришкен төлевилелдер аразындан тулган экизин шилээш, аңаа даянып алгаш, эрик кыдыының чаагайжыдылгазының база хевирлеттинип тургустунарының дугайында тускай төлевилелди хүлээп алыры болур.

Эриктиң архитектурлуг каасталгазын ажылдап кылырда, конкурстуң киржикчилери дараазында негелделер-биле эки таныжып алыры чугула. Төлевилел стилистика, масштаб, ритм, архитектурлуг дүрзү-хевир талазы-биле бүдүн, аразында харылзаалыг болур. Эрик кыдыының чаагайжыдылгазынга ландшафтың, геопластиканың аргаларын ажыглаар, архитектураның бичии хевирлерин киириштирер, девискээрниң чырыдылга айтырыын онзалап көөр. Улуг-Хемниң эриин аңгы-аңгы зоналарга чарганың тодаргайлап айтыр. Чижээ, турисчи дузалар көргүзер, чадаг-тергелиг халыыр, чадаг кижилер маңнаар, агаарлаар, чаш уругларлыг улус ойнап-хоглээр, аныяктар болгаш улуг кижилер дыштаныр, хоорай чергелиг хемчеглер организастаар зоналар дээш, оон-даа өске.

Конкурстуң негелделери ооң бедик архитектурлуг болгаш уранчечен деңнелдиг болуруң, хем эриниң чаарттынарынга база чаагайжыдарынга амгы үениң тудуг материалдарын, конструкция-тургузугларын, технологияларын улуг чарыгдал чокка ажыглаарын баш удур көрүп турар.

Кызылдың архитектура болгаш хоорай тудуунуң эргелели республиканың чурттакчыларын болгаш сонуургалдыг кижилерни конкурска идепкейлиг киржиринче кыйгырып, немелде информацияны 8(39422) 2-17-12 деп телефон[illegible] билип алырын дыңн[illegible]

Азияна[illegible]

Авторнуң тыр[illegible]руктары.

Уругларның ойнаар чери.

Эриктиң кыдыы [illegible] болу бээр.

Чайын эрик кыдыынга магалыг-ла!

Объектиниң ады	Өрээлдер саны	So	S кухня	Каъттар
Кызыл хоорай, Энергетиктер мкр. бажың 13, 4 каът тууйбу бажың	1	43,26	9,96	1,2,3,4
	2 тип 1	84,63	11,50	1
	2 тип 2	74,78	12,27	1,2,3,4
Дужаар хуусаазы 2011 ч, 3 кв.	3	97,80	11,50	2,3,4

1 дөрбелчин метрде өртээ 34 500 рубльден өрү
Каш базым черде быжыг гаражтар бар.

ОЛ БАЖЫҢДАН КВАРТИРАЛАР САДЫП АЛЫРЫНЫҢ ТАЛАЗЫ-БИЛЕ ДАРААЗЫНДА ТЕЛЕФОННАРЖЕ ДОЛГААР:
тел/факс: (39422) 4-85-29,
8-923-268-90-73, 8-923-386-80-48, 8-905-920-41-01.
Кызыл хоорай, Колхозная кудумчузу, 2 «а».

Кадык камгалалында

ЭМЧИЛЕРГЕ НЕМЕЛДЕ ТӨЛЕВИРЛЕР

Кадык камгалалын чаартыр талазы-биле программаның боттаныышкыны-биле эмчи дузазын шынарлыг болгаш чедимчелиг чедиргени дээш Тываның эмчилери немелде төлевирни ап эгелээн.

Ыяап-ла медицина камгаладылга фондузунуң Тывада салбырының директорунуң хүлээлгезин күүседип турар Т. Полежаеваның дыңнатканы-биле, шалыңга немелде төлевирни поликлиникаларда ажылдап турар улуг болгаш уругларның пульмонолог, кардиолог, ревматолог, гастроэнтеролог, нефролог, эндокринолог, инфекционист, хирург, физиотерапевт, анестезиолог, уролог эмчилери алыр. База ол ышкаш немелде төлевирни эмчи сестралары, акушерлер, лаборантылар алырлар. Ону чүгле поликлиникаларда доктаамал үндезинде ажылдап турар боорда, сертификаттыг эмчилер алыр. Ол бүгү чарыгдалдарга бо чылын 62 млн. 706 муң рубльди, 2012 чылда 141 млн. 500 муң рубльди чарыгдаары көрдүнген.

Кадык камгалалының амбулаторлуг эмчи дузазын чедирер адырда ажылдап чоруур медицина ажылдакчыларынга материалдыг бо деткимче улуг рольду ойнаар ужурлуг деп санап турар.

Бистиң корр.

Спорт • Спорт •

ТЕРЕ-ХӨЛГЕ ОН[illegible] СПАРТАКИАД[illegible]

Июнь 22-23 хүннеринде Тере-Х[illegible]дыынга Тываның ажылдакчылары[illegible] юбилейлиг спартакиадазы болуп [illegible]

Кожууннарның шүүгү албан черлерини[illegible] спортчу маргылдаалар база хөгжүмнүг [illegible] көргүзүглеринге мөөрейлер болган. Уран чү[illegible] судтуң, Барыын-Хемчиктиң, Бай-Тайга, Чөөн-[illegible] Улуг-Хемниң, Кызыл хоорай судунуң ажыл[illegible] көрүкчүлерниң үнелелин алган. Ылаңгы[illegible] Хемчиктиң оолдар, кыстарының балет [illegible] буттарының салааларының баштарынга ч[illegible] күүсеткени онзагай болган. Оон ыңай диңми[illegible] часкаашкыннарынга Улуг-Хем бөлүүнүң «М[illegible]мен» деп ырга чогааткан оюн-самы төлептиг[illegible]

Ниитизи-биле киржикчилер спортчу оюн[illegible] бөмбүү, шыдыраа, хүреш, баг тыртарын[illegible] белеткелдиин көргүскеннер. Бо бүгү маргы[illegible] чедиишкинниг ойнааш, Барыын-Хемчик к[illegible] тиилээн, шилчип чоруур кубокту чаалап ал[illegible] черни – Дээди судтуң ажылдакчылары, үшкү[illegible] Хемчик кожууннуң суд чериниң төлээлер[illegible] Спартакиада бедик деңнелге эрткен. Ол д[illegible] организастап эрттирген бөлүктүң билдилиг аж[illegible] Ынчангаш оларга четтирдивис. Шынап-ла, ол[illegible] кижи бүрүзү оюннарга киржип, омак-хөглүг д[illegible]

Алексей ЧАМБ[illegible]
спартакиаданың [illegible]

ШЫН Индекс 667000. Кызыл хоорай, Красноармейская, 100.

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Чазаа.
Кол редакторнуң хүлээлгезин күүседип турар В.О.КУУЛАР.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: кол редактор–2-01-35, редакторнуң оралакчызы – 2-19-87, тел: факс (394-22) 2-17-94, бухгалтерия – 2-17-91. e-mail:shyntuva@mail.ru; shyntuva@yandex.ru;
КИЛДИСТЕР: ниитилел-политиктиг килдис–2-18-10, культура, өөредилге – 2-03-88, чагаа – 2-17-09, көдээ ажыл-агый – 2-17-09, очулга – 2-03-87, үлетпүр – 2-40-77.
Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар.
Неделяда үш катап үнер. Хемчээли парлаан 2 ама.
Тираж 6620. Чагыг 83. Номерни парлалгаже дужааганы: график езугаар – 21.00, херек кырында – 18.00.

АГАР САНЫВЫС: № 40703810900000010000 ОАО "Тувакредит", Кызыл ИНН–1701008465; корр сч 3010181070000[illegible] БИК 049304740.
Россия Федерациязының Парлалга, телерадио-дамчыдылга [illegible] массалыг коммуникациялар херектериниң талазы-биле яамызының [illegible] Сибирьде регионнар аразының девискээр эргелели «Шын» солун[illegible] чылдың май 14-те эде бүрүткээн.
Херечилелдиң дугаары – ПИ № 16-0510. Индекс 11530, 317[illegible]
«Тываполиграф» ААН-ге парлаан. (Кызыл, Щетинкин-Кравчен[illegible]
Солунда парлаттынган материалдарның авторларының бод[illegible] редакцияның туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттынган [illegible] болгаш өске-даа фактылары, дыңнадыглары дээш авторлар б[illegible] харыылаар.